

Varga András
Ősi magyar nyelvtan

Tartalomjegyzék

Ősi magyar nyelvtan - 1. rész.....	1
Bevezető.....	1
Mi a probléma az indogermán nyelvelemző készlettel?.....	1
Alá- és fölérendelt mondatok.....	1
Az egész mondat ismeretén alapul az elemzés.....	2
Az elemzés alapja a szó.....	2
Az állítmány, ami csak ige lehet [2].....	3
Aszimmetrikus elemzőkészlet.....	3
Hiányos mondatok.....	4
Mi az elvárás a magyar nyelvi elemzőkészlettel szemben?.....	5
A nyelvtan háttere: gondolkodási mód és szóépítés.....	5
Ősi magyar mondatelemzés.....	6
Példák.....	7
1) példa: Beesteledett.....	7
2) példa: 'Vadakat terelő juhászként...'	7
3) példa: 'Kikelet a lány, virág a szerelem'	8
A mondatelemzés ábrázolása.....	8
A "nagyon szépen éneklő kislányt hallgatok" mondat elemzése:.....	9
A "nagyon szépen éneklő kislányt hallgatok" mondat 2-dimenziós ábrázolása:.....	10
Összefoglalás.....	10
Megjegyzések.....	11
Melléklet: rövid leírás.....	12
Bevezető.....	12
Sajátosságok.....	12
A logika elve.....	13
A logikát kísérő két elv.....	13
Összegzés.....	14
Megjegyzések.....	14

Ősi magyar nyelvtan - 1. rész

Rendszeres nyelvtan

Mottó: "A tudomány mérőőnját mélyebbre eresztjük..."

Bevezető

Az ősi magyar nyelv átfogó kutatásának negyedik, egyben utolsó darabját tartja kezében az olvasó. Az első, "A hangok ősi jelentése - a magyar nyelvben" azzal foglalkozik, amit a nevében is megjelöl: maguk a hangok is bírnak jelentéssel. A mai magyar nyelvtanításban ez nem így szerepel: a hivatalos álláspont szerint a magyar nyelvben a hangoknak önálló jelentésük nincs.

A második mű, a "Játékos magyar nyelvtan" a hangképzés alapján bevezetés a szavak előállításának és egymásután rakásának, a gondolat kifejezésének kísérletébe, amely távolról sem teljes és elsősorban is nem lezárt. Ennek a műnek elsőrendű célja az ebbe az irányba történő elmozdulás és gondolatébredés volt.

A harmadik mű kéziratban van, és a hangok ősi jelentése alapján bemutat sok-sok ősi szót, amelyekben a hangok jelentése alapján kibogozható jelentések között megjelenik a szó jelenleg ismert jelentése is, vagyis a szó jelentése visszafejthető a benne található hangok önálló jelentéséből.

A negyedik mű ez, amit kezében tart a kedves olvasó. Az ősi nyelvek, benne a magyar nyelv rendszeres, egyértelmű nyelvtanát mutatja be. Erénye, hogy nem csak beszél a nyelvtanról, hanem olyan eszközt ad a nyelvtani elemzés számára, amely mindenki által könnyen elsajátítható, általános iskolában tanítható és sokkal teljesebben illeszkedik a magyar nyelvhez, annak nyelvtani szerkezetéhez, mint a indogermán nyelvelemzés, amelyet az indogermán nyelvek leírásához szerkesztettek.

Felvetődik a kérdés: eddig miért nem szerkesztettek a magyarok saját maguk nyelvtani elemzőkészletet és nyelvtani fogalmakat a saját nyelvükhöz, hogyha az indogermán nyelvtani elemzőkészletet nem találják megfelelőnek?

Erre nem tudom megadni a választ. Történhetek kísérletek, sőt, meg is alkothatta valaki azt a nyelvtant, de ez számomra mindelegig nem volt és most sem hozzáférhető. És nem is nyilvános, vagyis a köz nem tud róla.

Mi a probléma az indogermán nyelvelemző készlettel?

Akkor keletkeznek a problémák, amikor azt változtatás nélkül a magyar nyelvre alkalmazzák. Ekkor a legszembetűnőbbek a következők:

Alá- és fölérendelt mondatok

Ilyen jelleg egyáltalán nincs a magyar nyelvben, csak a németben. Ilyen az angol nyelvben sincs. Miről is van szó? A német nyelv más szórendet használ a fölérendelt mondatban, mint az alárendelt mondatban. A főmondat szórendje kötött, mindig "alany + állítmány + ...", [1] a két mondatot összekötő szó után pedig az alárendelt mondatban ez a sorrend kötelezően úgy változik meg, hogy az állítmány (fő része) a tagmondat legvégére kerül, vagyis "alany + ... + állítmány" lesz. Példával bemutatva:

Ich weiss, dass du noch nicht fertig bist.

Én tudom, hogy te még nem kész vagy.

A magyar nyelvben minden mondatösszekötő szó csak vonatkozást tartalmaz, ami után a következő tagmondatot ugyanolyan nyelvtani sorrendben lehet felépíteni, mint a "fő" mondatot, vagyis amellyikkel kezdtük a mondatot. Előző példánál maradva, az helyesen magyarul így hangzik:

Tudom, hogy nem vagy még kész.

Ebben a mondatban a "hogy" után a "nem vagy még kész" teljes értékű mondat, szórendcserék nélkül, tisztán, önmagában megállja a helyét. Megfogalmazza, mi az, amit tudok. A német nyelvben nem állná meg a helyét, mert ott szórendcsere történik, és az állítmány a mondat végére kerül. Innen tudja meg a német ember, hogy alárendelő mondat van dolga. Minálunk viszont a kötőszó csak összeköti a két mondatot, és legtöbbször arra utal, hogy az elkezdett mondat melyik gondolatát fűzi tovább, bontja ki részletesebben a beszélő. Tehát a magyar nyelvben a kötőszavak legtöbbször csak vonatkoztatnak, de nem rendelnek alá semminek semmit.

Az alá- és fölérendelés teljesen ismeretlen, ezt csak az indogermán nyelvelemzési technika és mód kötelező átvételével erőltették bele a köztudatba.

Az egész mondat ismeretén alapul az elemzés

Minden mondat elemzését jelenleg azzal kezdjük, hogy végignézzük az egész mondatot, és utána kikeressük benne az alanyt, majd azt a szót, amelyet állítmánynak gondolunk. Hát így elemzünk, értelmezünk mi egy mondatot? Példát felhozva, ha valaki elkezdte a mondanivalóját, mondjuk emígyen:

Valamikor, réges-régen, amikor még így beszélt a magyar ember: "ha pör ...

Eddig eljutva, bár eddig nem hangzott el sem az alany, sem az állítmány, mégis mindenki tökéletesen érti, hogy miről van szó: a mondanivaló idejét határozza meg a beszélő. És valljuk be, nem úgy gondolkodunk, hogy hol az alany, nem úgy gondolkodunk, hogy - ha már nincs alany, akkor legalább egy kicsinyke állítmányt találjunk -, hanem menet közben már meg tudtuk határozni, hogy itt most "időhatározó"-ról van szó.

Az alannyal, majd másodikként az állítmánnyal való foglalatosság azért "szentírás", mert az indogermán nyelvekhez tartozó német nyelvben ez a sorrend valóban kötelezően betartatik. Ott, sima mondat esetében első szó az alany kell legyen, második szó az állítmány. Nincs kecmec, ha egy kijelentő mondatban ez a sorrend nem tartatik be, az a mondat nyelvtanilag helytelen.

Nem így a magyarban. Mi eleve az állítmánnyal szoktunk kezdeni, az az általános (pl. *Elmegyek holnap horgászni.*), ami a német nyelvben a kérdőmondat kötött, előírt szórendje. Vagyis megint nem passzolunk a német nyelvtanba.

Tehát a mondat elemzése már az első hang elhangzása után elkezdődhet, sőt, a valóságban, mindig el is kezdődik! Ezt a jelenlegi nyelvtani elemzési mód nem támogatja.

Az elemzés alapja a szó

A magyar nyelv a szavakat képzőkkel, jelekkel ragokkal látja el (most itt a jelenleg használt fogalmakkal írom le a jelenséget és problémát, hogy mindenki számára világos legyen), amelyek mindegyike új tartalmat ad, tölt bele a szóba, pontosabban a szó gyökébe, maga a gyökszó szófajlag is, tartalmilag is módosul. Ugyanezeket a módosításokat/módosulásokat az indogermán nyelvek egyenként és külön-külön szóval fejezik ki. Ezért az indogermán nyelvekben indokolt a szavanként történő nyelvtani elemzés, a magyar nyelvben pedig a szavak szétszedése, a gyök

megtalálása, majd az azt követő toldalékok elemzése a helyes módszer.

Az állítmány, ami csak ige lehet [2]

Ez nagyon fontos kérdés. Tekintsük példaként az előző mondatot:

Ez nagyon fontos kérdés.

Németül ez így hangzik:

Es ist eine sehr wichtige Frage.

Tükörfordításban, magyar szavakkal:

Ez van egy nagyon fontos kérdés.

Ami itt megüti a magyar nyelvhez szokott fület, az a "van" szó használata. A magyar nyelv ebben a helyzetben nem használja ezt a szót, e nélkül fejezi ki a gondolatot. Nem úgy a német nyelv. Nála a második helyen - fenti esetben is - kötelezően ige áll, tehát a "van" szócska (a létezést jelentő ige), így neki máris megvan az állítmánya, a "van" szócska. A mondat utána következő része már csak valamilyen határozója ennek az állítmánynak, de nem maga az állítmány. Fenti német példánál tehát az állítmány a "van" szócska.

Igen ám, de a magyar megfelelőjében nincsen "van" szócska, sőt, semmilyen ige nem szerepel! Nincsen akkor állítmánya? Hiányos a mondat? Vagy az állítmánya egy főnév, mégpedig a "kérdés" szó? Hiszen az "ez"-ről állítom, hogy "kérdés", ami "fontos", sőt, "nagyon fontos".

Vagy a következő szép sorok nyelvtani elemzésére mit ad ki a mostani nyelvelemzés?

Kikelet a lány, virág a szerelem...

Tökéletes, teljes magyar mondatok, egymás után fűzve, alannyal meg *állítmánnyal*, de német nyelvelemző technika számára hiányzik az ige, vagyis az elemző technika problémát lát az állítmányban.

Aszimmetrikus elemzőkészlet

Főnév kísérője a melléknév, ige kísérői a tárgy és a határozó. Itt a főnévnek csak egy kísérője van, az igének kettő.

Pedig a magyar nyelvben főnévnek lehet kísérője főnév is, ("utca seprés") ige is (persze raggal, pl. "menő ruha"), melléknév is ("jó barát"). Itt a magyar nyelvhez kitalálták pl. a "melléknévi igenév" fogalmát, amit ugyanilyen alapon hívhattak volna "igei melléknév"-nek is, sőt, eme utóbbi mélyebb értelemmel bírt volna, mert "melléknév"-ként utalt volna arra, hogy itt most igenis melléknévről van szó (nem egy megfoghatatlan "igénévről", miközben melléknévre kell gondolnunk), és a képzés sorrendje (igéből melléknév) is helyesen jelenik meg benne!

A tárgy a magyar nyelvben alapvetően ugyanúgy viselkedik, mint bármely más határozó. Az alábbi mondatokban láthatjuk, hogy a tárgy is csak valamely körülményét pontosítja az állítmánynak.

Kenyeret ettem.

Késsel és villával ettem.

Nyolc órákor az asztalnál ülve ettem.

Az, hogy mit ettem, ugyanolyan szerkezetben jelenik meg, mint a többi határozó, természetesen a tárgyra vonatkozó toldalékkal (raggal). Nem úgy ám az indogermán nyelvekben! Itt sokszor maga a szerkezet határozza meg, hogy ki/mi az alanya a cselekvésnek és ki/mi a tárgya. A következő példát tekintve, a

Peter liebt Ilse.

mondatban egyik szóból sem lehet rájönni, hogy ki kit szeret - a mondat szó szerinti (tükör)fordításban így hangzik: Péter szeret(i) Ilze -, hanem bizony a szavak helye határozza meg, hogy itt Péter az alanya és Ilze a tárgya a mondatnak.

Miután az ősi magyar nyelv a tárgyat jelöli, ezért a fenti mondat magyar megfelelőjében a szavak tetszés szerint cserélhetők egymással. A mondat alapvető értelme, hogy ki kit szeret, nem változik, ugyanakkor mindegyik sorrend szinesíti, gazdagítja, igazából tovább pontosítja a mondanivalót.

Tehát a tárgy azért jelenik meg önálló "eset"-ként a nyelvtani elemzőkészletben, mert az indogermán nyelvekben bizonyos esetekben csak a szerkezet határozza meg, hogy melyik a mondat alanya és tárgya.

Hiányos mondatok

A magyar nyelv a lényegre tör, azt fogalmazza meg, ezért kevés szót használ. Ha valaki megkérdezi a következőt:

Milyen idő volt tegnap felétek?

Kaphatja a következő választ:

Szép.

Ez a válasz a magyarban egy teljes értékű mondat, teljesen helyes és értelmes.

Ugyanez a kérdés a német nyelven a következőképpen hangzik:

Wie war das Wetter gestern bei euch?

Válasz:

Es war schön.

Nézzük meg: három szó a válasz. Nem egy, nem a "szép" szó, ami németül "schön", hanem belekerül egy alany, mert minden kijelentő mondatot alannal kell kezdeni, "es" szócska, belekerül második helyre a "war", ami a magyar "volt" szónak felel meg, mert az alanyt egy állítmánynak (szófaja: ige) kell követnie, majd jön a "schön" szó, szófaját tekintve melléknév, amire tulajdonképpen kíváncsi volt a kérdező.

A német nyelvtani készlet és módszer szerint a magyar mondat hiányos, mert nem szerepel benne sem az alany, sem az állítmány. Magyar szempontból nézve meg a német nyelv beszél feleslegesen, mert hiszen a kérdező egyetlen dologra kérdezett rá, a "milyenség"-re, a magyar válasz pedig pont azt adta feleletül.

Vagyis "beteg" a magyar mondat, mert "hiányos" mondatokat építünk, használunk, amíg a német nyelv "teljes", "tökéletes" mondatokat épít. És mindez csak azért, mert a magyar nyelvre az indogermán elemzőkészletet és az ő elemzési módjukat használjuk!

Az indogermán nyelvek a struktúrát plusz információként használják, az ősi magyar nyelv viszont olyan, "amelyben nincs jelen a hiány koncepciója".

Mi az elvárás a magyar nyelvi elemzőkészlettel szemben?

- Ugyanúgy működjön, ahogyan mi magunk is feldolgozzuk és értelmezzük a másik ember mondanivalóját, vagyis az első hang elhangzás után már "be lehessen kapcsolni", el lehessen kezdeni a mondat elemzését és értelmezését.
- Felismerje és lefedje a magyar nyelv sajátosságait, ezáltal jóval nagyobb lefedettséget biztosítson a mondatok elemzésénél, mint az indogermán elemzőkészlet.
- Amennyire lehet, használja a mára meggyökeresedett nyelvtani elemzőkészlet fogalmait, hogy minél hamarabb érthetővé, közérthetővé tudjon válni. Ez egy nagyon nehéz problémát generál, nevezetesen elvárás hogy ne legyenek teljesen újradefiniálva a nyelvtani fogalmak, holott a fogalmak meghatározása már eleve meghatározza az elérhető eredmények körét!
- Papírral és ceruzával könnyen elvégezhető legyen, ezáltal akár általános iskolában is lehessen tanítani, oktatni.

A nyelvtan háttere: gondolkodási mód és szóépítés

Kiinduló tételünk a következőképpen hangzik: az ősi nyelvekben - így az ősi magyar nyelvben is - a hasonló, egymással összefüggésbe hozható/hozandó dolgokat egyetlen, ugyanaz a szó határozta meg. Miért? Mert a gondolkodás alapja az analógia volt, ami az egymás közötti hasonlóság keresése, megtalálása és megfogalmazása. Az analógiás gondolkodásmód egyrészt szemléletesen tudja kifejezni a gondolatot, másrészt a leggyorsabban tudja megadni a választ a múlt és a jövő nagy kérdéseire.

Az egyetlen szó, amit "gyökszó"-nak nevezhetünk, egyszerre lehetett főnév is, ige is (ezt e két szófajt a hagyományos értelemben használjuk).

Megjegyzés: most itt nem foglalkozunk azzal a kérdéskörrel, hogy a gyökszó jelentését ki lehetett hámozni az alkotó hangok jelentéséből. Ezzel külön tanulmány foglalkozik.

Szótagként hozzacsatolva egy másik gyökszót- vagy jelentéssel bíró hangot - , az előállt, összetett szó új értelmet nyert, hiszen egyidőben hordozta mind a két jelentést. Az első volt az alap, amin módosított a második (gyök)szó.

Megjegyzés: a szótag fogalmát - ezen tanulmányban - mindenütt, végig és következetesen a fenti értelemben használjuk. (Érdeemes ismét elolvasni...)

Ezt a folyamatot többször, számtalanszor meg lehet ismételni. Az elv ugyanaz marad, úgy a szó gyártásánál - a végére illeszteni az új gyökszót -, mint az értelmezésnél - az eddigi szó jelentését, tartalmát kiegészíti, gazdagítja, vagy éppen szűkíti (mindig a megfelelő irányban) a hozzátoldott új gyökszó, és ezzel egy **új szó** áll elő.

Ebben a folyamatban van egy nagyon fontos mozzanat. Mégpedig a következő: a legutoljára álló, utoljára csatolt szógyök mindig az **egész, eddig előtte álló** jelentését módosítja. Teszi mindezt anélkül, hogy az előtte álló szó belső felépítését, összetételét ismerné, vagy foglalkozna vele.

Ebben a felépítésben egyértelmű, hogy az alapszóként használt gyökszó a legfontosabb, a leghangsúlyosabb, az őt követő gyökök ezt az alapjelentést "torzítják", módosítják, építik vagy

rombolják a kívánt irányban.

A szó előről haladva felépíthető, és visszafelé, hátulról haladva, lebontható. Az építés is, a lebontás is iteratív módon (lépésenként) történhet, például létezik nyelvtani elemzés, amely hátulról kezdve bontja e a szavakat. Az iteratív lebontás egyszerre mindig csak két résszel dolgozik: 1. meghatározza a hátsó toldalékot (gyökszót) 2. és mindazt, ami előtte van. Ezután a maradékot tekinti teljes szónak, és ugyanezt a módszert ismételve, meghatározza a következő toldalékot és szó maradékát. Mindezt hátulról kezdve amíg végül megérkezik a gyökszóhoz.

Második tétel: a mondatokat ugyanazon elv alapján képezték, mint a szavakat. Ez annak a következménye, hogy eleink **továbbra is** az analógiát, a megfeleltetést használták vezérelvül. Ha van valamilyen módszer a szavak képzésére, akkor ugyanezt a módszert érdemes/kell használni az egész gondolat kifejezésére is. Analóg módon. Hasonló módon. Ugyanazon a módon. És eleink pontosan ezt tették.

Azon kívül, hogy ez megkönnyíti a mondat szerkesztését is és a megértését is, két fontos következménye van. Ezek a következők:

- A mondat hangsúlya mindig az első szón van. Annak mintájára történik ez, ahogy a szóképzésnél is az első szógyök a leghangsúlyosabb, mert ez az az alap, amelyre az egész szó épül.
- A mondatrész akárhány szóból felépülhet, a mondatrész módosítása gyökszóval történik, de csak **a mondatrész végére csatlakoztatva, egyetlen egyszer!**

Az első fontos következmény közismert és elismert a magyar nyelvre vonatkozóan. Ez nem okoz zavart az indogermán elemzőkészlet használatában. A második következmény már gondot okoz, mivel az indogermán készlet és mód, amelyet szó-orientáltan használnak, nincs arra felkészítve, hogy toldalékokat egész mondatrészre vonatkoztathasson.

Konkrét példával szemléltetve fentieket, vegyük a következő részmondatot: "kerek ablak". Két szóból áll, a "kerek" jelző (szófaja: melléknév) pontosítja a mögötte álló "ablak" alany (szófaja: főnév) tulajdonságát. Ha ezt a részmondatot határozóként szeretnénk használni, pl. "kerek ablak"+os ház, akkor az "os" toldalékot csak a mondatrész végére és egyszer illesztjük, vagyis "kerek ablakos" lesz, és az "os" toldalék, amely itt képzőként szerepel, nem vándorol visszafelé a részmondat szavaiban, vagyis nem mondjuk "kerek ablakos". Másik példa. "Esőben is gyalog járó, tisztos, ősz, mindenki által ismert remeteként"-ben a záró "ként" az egész előtte álló mondatrészre - tehát az "esőben is gyalog járó, tisztos, ősz, mindenki által ismert remete"-re vonatkozik!

Mégegyszer megfogalmazva: az ősi nyelvekben ugyanazon módszer alapján történt a szóképzés, mint a mondatképzés, mert az ősi népek világnézetének és gondolkodásmódjának az analógia volt az alapja. És ha egy módszer bevált és használták a szóképzésre, akkor ugyanazt használták a mondatképzésre is.

Ősi magyar mondatelemzés

Fentiek alapján az ősi magyar mondatok elemzésére javasolt:

- **Az elemző készlet: alapvetően a köztudatban elterjedt nyelvtani elemzőkészlet** használatos. Ennek megfelelően az alapszófajok: ige, főnév, melléknév, határozószó

Egyszerűsödnek az összetett nevek szófajok: ami eddig "melléknévi xxx" volt, ezután "xxx-i melléknév" lesz, ami "határozói yyy" volt, "yyy-i határozó" lesz. Ami eddig az előbbiek mögött állt, az most elé kerül, így megteremtjük, hogy a mondat építése szempontjából egyszerűen

meghatározhatjuk a mondatrészek kapcsolódási helyeit, sorrendjét és a szó szerepét.

Ugyanis a szóösszetétel sorrendje ekkor - a magyar mondat szerkesztés alapján helyesen - balról-jobbra, az események logikai sorrendjének teljesen megfelel. Merthogy a "melléknévi igenév" - igazából, szerepe szerint melléknév, tehát adjuk vissza neki a saját nevét, és legyen melléknév. De milyen melléknév? Igéből képzett melléknév. Rövidebben kifejezve: igei melléknév. Ebből mindenki érteni fogja, hogy melléknévről van szó, csak pontosítottuk annyival, hogy megneveztük melyik szófajbók képezett. Igéből.

Vagyis: melléknévi igenév -> igei melléknév

... ..

A mondatrészek nevei: állítmány, alany, tárgy, jelző, határozó.

- **Az elemzés módja: a mondat legelejétől a végéig haladva a legkisebb értelemmel bíró részt** (gyökszó, képző, jel, rag, módosító...) vesszük és vele egy sorban elkészítjük a leírást (megfogalmazzuk, hogy milyen célt szolgál a vett rész), meghatározzuk a szófajt, majd azt, hogy milyen mondatrészként vehet/vesz részt a mondatalkotásban.

Minden elemzett szó után az egymás alá írt részeket aláhúzzuk egy egyenes vonallal, majd leírjuk egyszer az eddig elemzett összes szót, alá szavanként a szófajokat - ahol szófajváltás történt, ott a szófajváltás előtti szófaj nevét leírjuk, zárójelbe tesszük az egész eddigieket, majd a zárójel után közvetlenül írjuk az új szófajt, alá - utolsó, harmadik sorban - a mondatban betöltött szerepüket írjuk.

Példák

1) példa: Beesteledett

Beesteledett.:

szóelem	leírás	szófaj	mondatrész
be		igei előtag	állítmány
+est		(főnév)	?
+el	igésít	ige	=
+ed	lassító	=	=
+ett	múlt idő	=	=

 beesteledett
 ige
 állítmány

2) példa: 'Vadakat terelő juhászként...'

Vadakat terelő juhászként...:

szóelem	leírás	szófaj	mondatrész
vad		ige főnév	alany állítmány
+ak	többes szám jele	főnév	alany
+at	tárgy jele	=	tárgy

 [vadak]at
 []főnév

Ősi magyar nyelvtan - 1. rész

```

[]tárgy

terel                ige                állítmány
+ő                  (igei)melléknév    jelző
-----
[[vadak]at terel    ]ő                -> ["vadakat terel"]ő
[[]főnév  ige        ]melléknév    -> []melléknév
[[]tárgy   állítmány]jelző        -> []jelző

juh                  főnév                alany
+ász                =                    =
+ként               határozó             határozó
-----
[["vadakat terel"]ő juhász]ként    -> ["vadakat terelő juhász"]ként
[[]melléknév  főnév ]határozó    -> []határozó
[[]jelző      alany ]határozó    -> []határozó

```

3) példa: 'Kikelet a lány, virág a szerelem'

Kikelet a lány, virág a szerelem:

szóelem	leírás	szófaj	mondatrész
=====			
ki		igei előtag	állítmány
+kel		ige	állítmány
+et	főnevesít	főnév	alany

[kikel]et			
[]főnév			
[]alany			
a		névszó	hat.névelő

[kikel]et a			
[]főnév	névelő		
[]alany	névelő		
lány		főnév	alany

[kikel]et a	lány		
[]főnév	névelő	főnév	
[]alany	névelő	alany	???
az analóg gondolkodás alapján => [állítmány névelő alany]			

A 2) példa 2. szavánál azt láthatjuk, hogy a bemutatott elemzés nem megy le a szó gyökéhez, amely a következő lehetne:

```

ter    (tér, mint terem, terep...)    főnév    alany

```

Ez persze módosítaná a következő sor tartalmát is. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a nem elég mélyre való lehatolás önmagában nem okoz hibát az elemzés egészére és végeredményére vonatkozóan.

A mondatelemzés ábrázolása

Az elemzés során egymás után, egy sorba (1-dimenzióba) írtuk az eredményt, amely összetett mondat esetén a végére egészen hosszúra sikeredhet. Első ránézésre átlátni a mondatot, megérteni a belső felépítését - nehéz, sokszor lehetetlen feladat.

Az indogermán nyelveknél használt elemzési módnál már induláskor tudjuk melyik az alany és

2) példa: 'Vadakat terelő juhászként...'

melyik az állítmány, hiszen már ismerjük a teljes mondatot, a 2-dimenziós ábrázolás esetében egy tiszta fehér lap felső sorában a mondat alanyát és állítmányát egymás mellett elhelyezve, minden más szót azok alá rendelünk. Így egy fölülről épülő, lefelé alárendelt szerepbe jutó építményt kapunk. Ugyanezt a módszert nem lehet alkalmazni a az ősi magyar mondat elemzésénél.

Hogyan épül fel a magyar mondat? Mint egy növény, amely ágának egy rügyéből újabb ágat hajt. Ezzel analóg módon lehet ábrázolni: a szavak egymásutánja kialakítja az ágat, és minden képző, amely az eddigi részmondatból - vagy annak is egy részéből -, azt egy egésznek tekintve új nyelvtani szerepet ad annak, azt a képzőt tekintjük rügynek és abból indítsunk egy újabb hajtást, újabb ágat.

Analógiával élve a növényünk vízszintes ágakból áll (ezek a részmondatok), rajtuk, felettük vagy alattuk a rügyek azok a képzők, amelyekből újabb részmondatok sarjadnak.

Példaként elvégezzük a "nagyon szépen éneklő kislányt hallgatok" mondat elemzését. Az elemzés végére automatikusan megkapjuk a mondat 1-dimenziós elemzését. Ezután a mondatot 2-dimenzióban ábrázoljuk a fent megfogalmazott elveknek megfelelően.

A "nagyon szépen éneklő kislányt hallgatok" mondat elemzése:

szóelem	leírás	szófaj	mondatrész
nagy		melléknév	jelző
+on		határozó	határozó

[nagy]on		
[melléknév]	határozó		
[jelző]határozó		

szép		melléknév	jelző
+en		határozó	határozó

[[nagy]on	szép]en	-> ["nagyon szép"]en
[[]határozó	melléknév]	határozó	-> []határozó
[[]határozó	jelző]határozó	-> []határozó

ének		főnév	alany
+l	(-el)igésít	ige	állítmány
+ő		(igei)melléknév	jelző

[["nagyon szép"]en	[ének]l]ő	-> ["nagyon szépen énekel"]ő
[[]határozó	[]ige]melléknév	-> []melléknév
[[]határozó	[]állítmány]jelző	-> []jelző

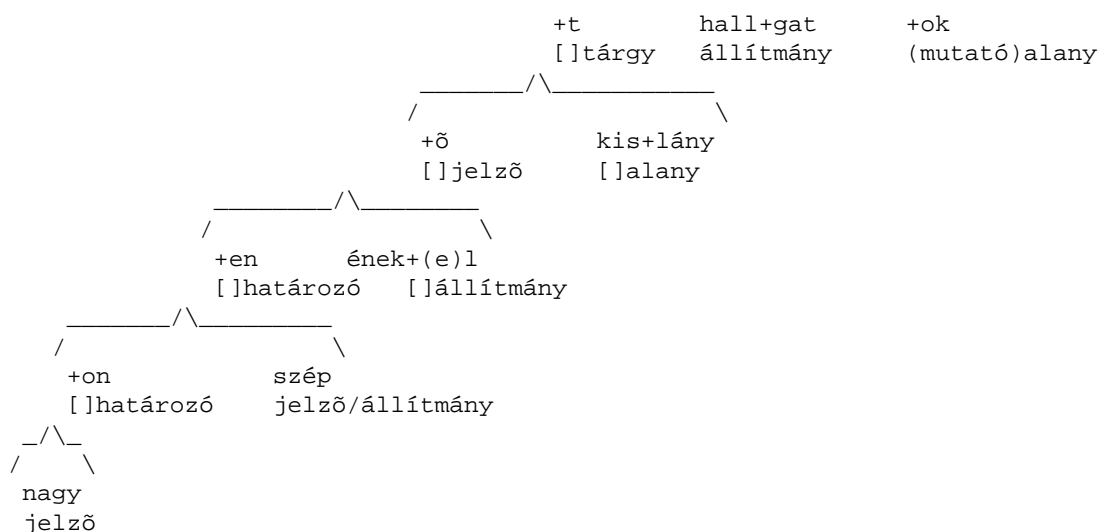
kis		melléknév	jelző
+lány		(+)főnév	alany
+t	tárgy jele	=	tárgy

[["nagyon szépen énekel"]ő	[kis]lány]t	-> ["nagyon szépen éneklő kislány"]t
[[]melléknév	[]főnév]főnév	-> []főnév
[[]jelző	[]alany]tárgy	-> []tárgy

hall		ige	állítmány
+gat	gyakorító	=	=
+ok	személyrag	+ személy(rag)	+ (mutató)alany

["nagyon szépen éneklő kislány"]t hallgat+ok			
[]főnév ige személy(rag)			
[]tárgy állítmány (mutató)alany			

A "nagyon szépen éneklő kislányt hallgatok" mondat 2-dimenziós ábrázolása:

Fenti 2-dimenziós ábrázolásnál nem tüntettük fel az elemek szófaját, csak a mondatban betöltött szerepüket. Ez azért történt, hogy minél jobb áttekintést kapjunk a mondat szerkezetéről.

Érdeemes észrevenni, és az ábra szemléletesen mutatja: a mondattani szerep megváltozása - a toldalék hatására - a szóban történik, és a megváltozott (mondat)rész túlterjedhet a toldalékolt szó határán. A toldalék által hozott változás egy egész mondatrészre vonatkozik, amelynek eleje valamely szó eleje, de vége nem egy másik szónak a vége.

Az előttünk kirajzolódó ágrajz pontos térképét adja az ősi magyar nyelvtan szerinti mondatépítésnek. Az elemzést a mondat legelső elemével kezdtük, később kiderült, hogy ez a legmélyebb eleme a mondatnak, és az elemzés során következetesen előrehaladva automatikusan érkeztünk meg a legfelső szintre, aholis a mondat egy 'tárgy + állítmány + alany' struktúrában jelent meg.

A több dimenziós ábrázolás felé a kilépés hasonló módon történik. A változás annyi, hogy a kilépést a rügyekből abba a síkba indítjuk, amelyet az adott nyelvtani szófajnak meghatároztunk. Így több dimenzióban is megjeleníthető a mondat.

A magyar nyelv továbbépítési technikáját legjobban a régi népi ábrázolásokon látható, ott "éneklő" állatok torkából fakadó, burjánzó növényi indákon figyelhetjük meg. Ilyet láthatunk az alábbi ábrán.

Összefoglalás

Az ősi nyelvek feltételezett tulajdonságai alapján olyan új nyelvtani elemzőkészletre és elemzési eljárásra tettünk javaslatot, amely

- jobban megfelel a magyar nyelv sajátosságainak
- pontosabban leírja a szó- és mondatalkotást, ezért a mondat értelmezését is
- használata egyszerűen elsajátítható

- általános iskolában is már tanítható, a jelenleg használt, tehát szokásos nyelvtani fogalmakra támaszkodva
- egydimenziójú elemzési módszere miatt mindenhol egyszerűen alkalmazható
- kétdimenziójú megjelenítése szemléletesen mutatja be a magyar mondat felépítését

A bemutatott nyelvtani elemzés a mondat elejétől lépésenként halad a mondat végéig és minden szó, sőt, szótagon kötelezően végigmegy. Minden szótag lerakja a maga hordalékát, amely minden esetben kiértékelődik. A mondat kiértékelése rögtön az első szótagnál elindul. Mire végére érünk a teljes mondatnak, a nyelvtani elemzés eredményeképpen a teljes mondat elemzése előáll.

Az ősi magyar szó- és mondatalkotás és a bemutatott elemzési mód alapján jobban megérthetjük saját anyanyelvünket és szebben beszélhetünk magyarul.

Megjegyzések

[1] Ez az alaphelyzet. Amennyiben az első helyet a hangsúlyozni kívánt szó (vagy szintagma) foglalja el, ez kitúrja helyéről az alanyt, amely ekkor - kötelezően - az állítmány (pontosabban: az állítmány ragozott része) mögött, a 3. helyen jelenik meg. Tehát nem helyetcserél a hangsúlyozni kívánt résszel, hanem az ellenkező oldalról kapcsolódik az állítmányhoz, amely következetesen marad a 2. helyen.

[2] Ebbe belekötöttek azon széles körben elterjedt tanítás alapján, hogy a magyar nyelvtan szerint névszó is lehet állítmány. Lásd bármely általános iskolai nyelvtankönyvet. Hogyan írhatok le ilyet, hogy az állítmány csak ige lehet? Íme, idézem az ELTE hivatalos magyar nyelvtankönyvét: "Az állítmány igei természetű mondatrész, azaz grammatikai szófajisága igei." "A hagyományosan névszói állítmánynak nevezett mondatrész valójában névszói-igei állítmány, amelyben a kopula NULLA fokú." Idézve: *Balogh Judit, Haader Lea...: Magyar Grammatika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000., 394. és 395. oldalak, "Az állítmányi szerepű szavak szófaja"* fejezetben. Vagyis: ott van az a huncut ige -anélkül nincs állítmány! -, akkor is, ha nincs ott. Innen vettem.

Melléklet: rövid leírás

Bevezető

Sir John Bowring költő, 1830-ban kiadott egy verseskötetet "Poetry of the Magyars Preceded by a Sketch of the Language and Literature of Hungary and Transylvania" címen, amelynek előszavában írta az alábbi megállapítását a magyar nyelvről:

"A magyar nyelv eredete nagyon messzire megy vissza. Rendkívül különleges módon fejlődött és szerkezete visszanyúlik arra az időre, amikor még a jelenleg Európában beszélt nyelvek nem léteztek. Egy olyan nyelv, mely szilárdan és határozottan fejlesztette magát, matematikai logikával, harmonikus összeilleszkedéssel, ruganyos erős hangzatokkal. Az angol ember legyen büszke arra, hogy nyelve az emberiség történetére és múltjára utal. Az eredete kimutatható, meglátszanak rajta az idegen, különböző nemzetektől származó rétegek, melyek összességéből kialakult. Ezzel szemben a magyar nyelv egy tömör kődarab, melyen az idők viharai a legcsekélyebb karcolást sem hagytak. Nem olyan, mint egy naptár, mely a korral változik. Nincs szüksége senkire, nem kölcsönöz, s nem von vissza, nem ad és nem vesz el senkitől. Ez a nyelv a legrégebbi, a legdicsőségesebb emlékműve egy nemzeti egyeduralomnak és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok nem tudnak megoldani, azt mellőzik, mind a nyelvkutatásban, mind a régészetben." [1]

Dr. Johanna Drucker nyelvész, egy beszélgetés során az alábbiakat nyilatkozta:

"Európai viszonylatban például két teljesen különböző nyelvről beszélhetünk: a finn-magyar nyelvcsoporthoz és az indo-európai nyelvcsoporthoz. Ezek nem kapcsolódnak egymáshoz. A finn-magyar egy nagy nyelvi rejtély, pontosan honnan ered, honnan származik, melyek a formái, de teljesen elüt az indo-európai nyelvektől, felépítésében, hajlításaiban, nyelvtanában, hangjaiban, mindenben." [2]

A magyar nyelv nyelvtanát mind a mai napig, alapvetően az indo-germán nyelvelemzési készlettel és módon szokás vizsgálni. Annak ellenére, hogy egészen mások a tulajdonságai. Szakítva a hagyományos nyelvelemzési technikákkal és megközelítésekkel, az ősi magyar nyelvtan sajátosságai a következők:

Sajátosságok

Az ősi magyar nyelvtan sajátosságai a következők:

- összefüggő rendszerként kezeli a nyelvtan olyan elemeit, mint pl. a hangok, az írás, a szó- és mondatalkotás
- a nyelvtani rendszert összefogó erőnek - a nyelvben tetten érhető és világosan megfogalmazható - világnézetet tekint
- fenti nyelvtani rendszerben az összefüggéseket keresi, mint pl. a hangok ősi jelentése
- a szavak értelmének kibogozását a szógyökként használt elem meghatározásával, majd annak kibontásával kezdi
- a szavak és mondatok elemzése balról jobbra haladva történik, ahogyan a beszélő is beszél, ahogyan a mondat elhangzik és a hallgató is értelmezi - pontosan abban a sorrendben
- egyszerre vizsgálja a vizsgálandó elem formáját és tartalmát [3]
- nyelvtana a legegyszerűbb logikára épül, amelyet soha le nem cserél; ugyanazt a logikát használja úgy a szavak, mint a mondatrészek, mondatok, sőt az egész mondanivaló felépítéséhez

Fent felsorolt sajátosságok mind-mind hozzájárulhatnak a mai magyar nyelv jobb, sikeresebb értelmezéséhez és illőbb nyelvtan megalkotásához és alkalmazásához.

Fenti rövid összefoglaló után a továbbiakban röviden bemutatom azt a főelvet - a logikát - és azt a két kísérő elvet - az egyszerűsítésre és a harmóniára törekvést-, amely jobban, sikeresebben leírja úgy az ősi, mint a mostan használt, mai magyar nyelvet, mint az eddigi leírások.

A logika elve

Az ősi magyar nyelv belső logikájának rövid leírása

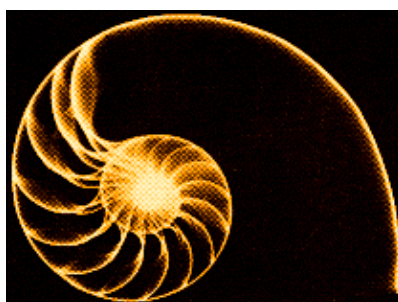
Az alábbi táblázat az ősi magyar nyelvtan logikáját mutatja be. Ami benne csodálatos: ugyanazt a logikát használja a legkisebb értelmes rész megalkotására, mint a mondatrészek, vagy a mondat megalkotására.

(1)	Elemek	<ul style="list-style-type: none"> • Hang (leírva: betű) 39 db • Csönd (leírva: helyköz vagy pont) 1 db
(2)	Jelentés	<ul style="list-style-type: none"> • Minden elem önálló jelentéssel bír [4]
(3)	Műveletek	<ul style="list-style-type: none"> • Elemek egymás után helyezése • Legelől a jelentése szerint legfontosabb, utána egyre csökkenő fontossággal a többi • Lezáró elem: csönd
(4)	Elemeken végzett művelet eredménye	<ul style="list-style-type: none"> • Új elem

Ugyanaz a logika érvényesül úgy kicsiben, mint nagyban. Ugyanazon logika alapján gyártódnak le a gyökök, a szavak, mint a mondatok.

Mindazok a részek elhagyhatók, amelyek az adott helyzetben nem fontosak. Az ősi magyar nyelvben nincs benne a hiány fogalma.

Az alábbi kép jól szemlélteti az ugyanazon logika alapján történő építkezést. Ha ránézünk a csigavonalra, a legkisebb rész is ugyanazon elv alapján épül fel, mint a legnagyobb rész.

A logikát kísérő két elv

A fentebb bemutatott logika megadja a magyar mondat vázát, az alapot, amelyre a nyelv építkezik. Az építkezés után még két, egymással versengő elv működik a magyar nyelvben, ezek a következők:

(5) Az egyik az egyszerűsítés elve: egy dolgot (kiejtés, írás) addig lehet egyszerűsíteni, amíg a jelentése nem változik. Példa rá a hangok hasonulása: az egyszerűbb kiejtés érdekében a hangok

hasonulásánál ez az elv érvényesül, miközben a vizsgált szó jelentése nem változik. Akkor is ugyanazt értjük alatta, ha azt hasonulás nélkül ejtjük ki. Például a "szabaccság"-ot könnyebb kiejteni, mint a "szabad"+"ság"-ot, és mivel csak és kizárólagosan ugyanazt a szót érthetjük alatta, ezért él a magyar nyelv az egyszerűsítés lehetőségével.

(6) A másik az illeszkedés, harmónia elve: egy dolgot úgy és addig lehet illeszteni egy adott környezetbe, lehet esetleg tovább díszíteni, - pl. egy versben, egy ütemhez, egy hangmagassághoz illeszteni -, amíg annak értelme nem változik. Ilyen példa a "Körtéfa, körtéfa..." népdal első két szava, amelyben az /é/ hang azért hosszú, mert így illeszkedik a dal üteméhez. Az értelmet nem zavarja ez a változás, ugyanakkor szebbé, illeszkedőbbé válik a nyelv általa.

Az alábbi kép jól szemlélteti az illeszkedés és harmóniára való törekvés alapján módosított, nem csak a tiszta logika alapján történő építkezés egyik lehetséges eredményét.

Összegzés

Ha a logika megadja a nyelvtan csontozatát, akkor a két kiegészítő elv rárakja az izmokat, a húst, és gazdag élettel telíti meg a nyelvet. Használhatóvá teszi, művészi alkotássá, amelyben a gondolatok kifejezése harmóniában valósul meg.

Ilyen tehát az ősi magyar nyelv: logikusan felépített, egyszerűsített és harmóniára törekvő.

Ezek azok az ősi ismeretek, amelyek benne van a nyelvünkben, ezeket kellene mélyebben, alaposan kutatni, felfedni és megmutatni. Ezekre a kutatásokra példa lehet a szerző több, részletes tanulmánya, amelyek mind ehhez a témakörhöz tartoznak és elérhetők a "www.osnyelv.hu" honlapon.

Megjegyzések

[1] "The Magyar language goes far back. It developed in a very peculiar manner and its structure reaches back to times when most of the now spoken European languages did not even exist. It is a language which developed steadily and firmly in itself, and in which there are logic and mathematics with the adaptability and malleability of strength and chords. The Englishman should be proud that his language indicates an epic of human history. One can show forth its origin; and alien layers can be distinguished in it, which gathered together during the contacts with different nations. Whereas the Hungarian language is like a rubble-stone, consisting of only one piece, on which the storms of time left not a scratch. It's not a calendar that adjusts to the changes of the ages. It needs no one, it doesn't borrow, does no bucksterring, and doesn't give or take from anyone. This language is the oldest and most glorious monument of national sovereignty and mental independence. What

Ősi magyar nyelvtan - 1. rész

scholars cannot solve, they ignore. In philology it's the same way as in archeology.

[2] "We have, for instance, two radically different languages within the European context: The Finno-Hungarian language groups and Indo-European language groups. These are not related to each other. The Finno-Hungarian is the great mystery of languages, exactly where it came from, where it originated, what its forms are, but it's radically different from Indo-European languages, in its structure, its inflections, its grammar, its sounds, everything."

[3] A strukturalista nyelvelemzés felmenti magát az alól, hogy az elemek értelmét is vizsgálja. Ezzel a szemlélettel ellenkezően az ősi magyar nyelvtan együtt kezeli a formát és a tartalmat.

[4] Lásd Varga András: "A hangok ősi jelentése - a magyar nyelvben" c. tanulmányát.

(C) Varga András, 2005.ápr.25. -0.2 változat
2005.máj.25. -1.0a változat
2005.nov.13. -1.1 változat
2007.aug.07. -1.1e változat
Forráshely: www.osnyelv.hu

Varga András
Ősi magyar nyelvtan
2. rész

Tartalomjegyzék

Ősi magyar nyelvtan – 2. rész	1
<u>Milyen problémákkal találkozunk az elemzés során?</u>	1
<u>Tér és idő</u>	3
<u>A hagyományos nyelvtan tér–idő szemlélete</u>	7
<u>A tér–idő szemlélet a magyar nyelvben</u>	8
<u>A tér–idő szemlélet az ősi magyar nyelvben</u>	10
<u>Az ige a mondat magva?</u>	11
<u>Ősi magyar nyelv – fogalmak meghatározásai</u>	13
<u>Térre vonatkozó gondolatok</u>	14
<u>A mondattanról</u>	16
<u>A mondat fogalma – a Magyar grammatika szerint</u>	18
<u>A mondat fogalma az ősi magyar nyelvben</u>	19
<u>Alany – állítmány, TÉR – IDŐ kapcsolata</u>	20
<u>Szétszedtünk mindent</u>	21
<u>A szófajokról</u>	21
<u>Szófajok – a Magyar grammatika szerint</u>	22
<u>Szófajok az ősi magyar nyelvben</u>	23

Ősi magyar nyelvtan – 2. rész

Rendszeres nyelvtan

Milyen problémákkal találkozunk az elemzés során?

Használva az előzőekben bemutatott, az ősi magyar nyelvhez kifejlesztett elemzési módot és elemző készletet, az alábbi furcsa, elgondolkodtató és mindenképpen magyarázatra szoruló példákkal találkozhatunk.

Péter katona

Fenti példában két főnév szerepel, egymás mellett, toldalékok nélkül. Balról jobbra haladó nyelvtani elemzésünk során a "szófaj" oszlopba mindkettőhöz "főnév", a "mondatrész" oszlopba mindkettő mellé "alany" kerül.

Van két alanyunk, és nincsen állítmányunk? Vagyis fenti mondattal nem állítunk semmit? Ez nem igaz, ezt mindenki érzi, mert minden magyarul beszélő érti, hogy Péterről azt állítjuk, hogy katonaként él, szolgál, vagyis beletartozik a katonák csoportjába, nagy táborába.

Azt érezzük, hogy fenti mondat tökéletesen érthető, tehát az ősi magyar nyelvi elemzés alapján állva is megtalálhatandó az: hogyan, mitől értelemes a vizsgált mondat.

Hogy oldja meg ezt a feladatot a hagyományos nyelvtan? Mit mond erről a helyzetről az iskolai tankönyv?

Hagyományos nyelvtan szerint a "katona" lesz az állítmány, annak ellenére, hogy főnév. A magyar nyelvtanban főnév is lehet állítmány.

Megjegyzés: "A hagyományosan névszói állítmánynak nevezett mondatrész valójában névszói-igei állítmány, amelyben a kopula 0 fokú." (Magyar grammatika, 395.old.)

Ezen a ponton szeretném felhívni a figyelmet a németek által használt meghatározásra, amely így szól: "Das Prädikat ist der Satz Kern. Es teilt etwas über das Subjekt (Satzgegenstand) mit. Das Prädikat ist immer ein finites Verb (gebeugtes Tätigkeitswort)." Magyarul: "A mondat magja az állítmány. Ez közöl valamit az alanyról (). Az állítmány mindig határozott ige (ragozott, tevékenységet jelentő szó)." *(saját fordítás)*

Tehát: a német nyelvben – az állítmány mindig ige. Ezt a meghatározás egyértelműen megfogalmazza, semmi kétséget sem hagy. Hát ezért is kell – vagy kellene – nekünk is mindig valamilyen igét keresni, hogy legyen állítmányunk.

Megjegyzés: erre találtak ki-/meg-/fel- a fentebb említett és 0 kopulás fogalmat.

És mi van, ha nem találunk igét a magyar mondatban? Hátha megússzuk a dolgot ige és állítmány nélkül? Nem, állítmány nélkül nem lehet, mert a meghatározás kimondja: az állítmány a mondat magja, a le g f o n t o s a b b része, vagyis el nem hagyható!

Muszáj ráfognunk valamely főnévre, hogyha nem is ige, hogy az legyen az állítmány. Mert az állítmány a mondat magja (a német nyelvtanban).

Érdekes. És nem elképzelhető, hogy a mondat magja az alany? Annak a mondatnak pl., hogy "Péter eszik, nem Endre!" nyilván az alany a fő mondanivalója, egész pontosan: "Péter". Ha nem fontos, hogy eszik, vagy pedig mindenki tudja, hogy evésről van szó, akkor a fenti mondat rövidebben, így is elhangozhat: "Péter az, nem Endre!"

Hibátlan m a g y a r mondat, minden benne van, amit a beszélő ki akart fejezni.

De nincsen benne az ige, amely az állítmány – mint mondatrész – talpköve, biztos pontja. Fenti mondatban egyszerűen nincsen ige!

Ha van ige a mondatban, indulhat a nyelvtani elemzés, és a nyelvtani elemző (az elemzést végző személy) állítmányként gombostűhegyre tűzi a megtalált igét. Ha nincs ige, mint például a további, alábbi mondatokban:

Marika szép.

Marika szép leány.

János zenész.

Az a lány maga a csoda.

Nyíló virág a szerelem.

akkor rá kell fogni valamely más elemre, hogy az az állítmány, mert hiszen az állítmány a mondat magja, állítmánynak lennie kell!

Így az első mondatunkban a "szép" – szófajilag melléknév – lesz az állítmány. Második mondatunkban, ahol kiegészítettük a mondatot a "leány" szóval – szófajilag főnév – átveszi az állítmány szerepét a "leány" főnév. Tehát van eddig melléknévi állítmányunk is, meg főnévi állítmányunk is.

Mielőtt tovább folytatnánk, érdemes odafigyelni a következőre: érezzük, hogy a "Marika szép leány"-ban a mondat magja nem lehet hirtelen a leány, mert nem a leányság az, amit ki akart a beszélő fejezni (hiszen azt a Marika névből már úgyis tudjuk), hanem a "szép", mint tulajdonság. Ennek a megoldása: összetett állítmány! Az állítmányt együtt adja a "szép" és a "leány", vagyis a "szép leány" lesz az állítmány.

Ha fenti megoldás nem tetszik valakinek, ragaszkodhat ahhoz, hogy márpedig csak és kizárólagosan a "leány" legyen az állítmány, a "szép" pedig csak jelzőként szerepeljen (– s a leány szóval alá vetessék). Ez kicsit ellentmond a józan észnek, ha már azt várjuk az állítmánytól, hogy a mondat magja (leglényegesebb mondanivalója) legyen, de csak erről az oldalról nézve lehet belekötni, az elemzés korrektsége oldaláról – nem.

A "Marika szép volt" mondatban egyszerűbb dolga van az elemzőnek, mert a "volt" szót máris megjelölheti állítmánynak – hiszen ige –, a többi már automatikusan adódik az eszköztárból és a módszerből.

Szóval magyar nyelvben fel kellett oldani az állítmány és ige szoros összetartozását megfogalmazó német meghatározást, mert nem lehetett használni a magyar mondatokhoz – változtatás nélkül.

A magyar nyelvre vonatkozóan az állítmány jelenleg érvényes és tanított meghatározásával később, a mondattani részben fogunk találkozni. Annyit mást most érdemes megjegyezni róla: kivették belőle az ígét, de nem tettek bele helyette semmit.

A vizsgálódások során felvetődik a következő kérdés is: Mennyiben lehetséges, hogy a mondat felépítése (struktúrája) már tartalmaz arra vonatkozóan utasítást, hogy melyik szót, vagy szavakat kell – helyüknél fogva – állítmányként értelmezni? Van-e, vagy létezhet-e kötött helye az állítmánynak a magyar nyelvben?

Amennyiben a "Péter katona" mondatban a szavakat felcseréljük és "Katona Péter" lesz az új mondatunk – megtaláljuk-e melyik az alany és melyik az állítmány?

Lesz-e "Katona" az alany és "Péter" az állítmány?

Egyértelműen nemleges a válasz; az állítmányt nem a szó rendje, vagyis nem a szórend határozza meg. Ha az határozná meg, akkor fenti esetben a "katonáról" állítanánk, hogy Péter. Vagy is az az állítás helyesen így szól: "Az a katona – Péter." Ha rámutatunk a katonára, már állíthatjuk róla, hogy ő Péter, vagyis hogy Péternek hívják. Péter a neve. Ha eredeti mondatunkat ugyanígy könnyedén átalakítjuk, és azt mondjuk: "A Péter – katona", akkor egyértelműen kiviláglik, hogy az "a", "az" mutató szóval (*amely hagyományos nyelvtani kategóriája itt és most: névelő*) való rámutatással a mondat alanyát határozzuk meg. Utána már olyan melléknevet vagy főnevet használhatunk, amelyet akarunk, az már a jelenlegi nyelvtani elemzés szerint is állítmányként értelmeződik.

Tér és idő

Akármi dolgot szemlélünk, azt két aspektusból szemügyre vehetjük. Az egyik: hogyan néz ki, milyen a megjelenése, mihez hasonlít. Forma, szín, szag, méret, mennyiség, tapintás, puhaság–keménység... A másik: mit csinál, hogy viselkedik, mi történik velem, hogyan változik – milyen a viselkedése az időben.

Ha a napot külső tulajdonsága, megjelenése alapján akarjuk leírni, akkor azt a következőkkel tehetjük: kerek, arany színű, fényes, távoli, messzi, égen Ha azt karjuk leírni, hogy mit csinál a nap (őseink szerint a nap tényleg végzi/végezte ezeket a munkákat), mai felfogásunk szerint inkább történik a nappal, mondhatjuk: felkel, megy, süt, ragyog, lebukik, feljön, elbújik, búcsúzik ...

Az első esetben a TÉR–hez kapcsolódó szavak, kifejezések (kör, arany, szín, fény, táv, messze, ég) alkották a szavak alapját, második esetben az IDŐ–höz kapcsolódó szavak (kel, megy, süt, jön...) alkották az alapot.

Szófajaikat tekintve a TÉRhez a nevek (főnév, számnév, névmás...) kapcsolódnak, az IDŐhöz az igék.

Nyelvünkben a legegyszerűbb mondatokat két szóból rakhatjuk össze – most az egy szóból állóakat nem vizsgáljuk, de megtesszük azt ugyanebben a tanulmányban egy későbbi helyen –, mégpedig a következőképpen: tér – tér, tér – idő, idő – tér és idő – idő kapcsolatban.

Példák:

Péter – katona [tér – tér]

Pistike jár [tér – idő]

Jár a Pistike [idő – tér]

Leül, megnéz, elmegy [idő – idő – idő]

A mondat meghatározására majd később visszatérünk, itt most fogadjuk el azt az egyszerű, széles körben ismert, s egy időben széles körben elfogadott meghatározást, hogy a beszélő egy gondolatának kifejezése. Ellenőrizzük, hogy fenti, két szavas mondatok mennyiben felelnek meg ennek a meghatározásnak.

Az első mondat azt mondja, hogy a Péter nevű férfi ember – mert hogy állatnév a Péter nem lehet, mert állatok nem szoktak katonák lenni... – katonaként szolgál most. Teljesen érthető és teljes mondat. A második mondat azt sugallja, hogy Pistike egy kis gyerek, aki már két jábra fel tud állni és tartósan tud menni, vagyis járni. A harmadik ugyanezt mondja, csak más hangsúllyal. A negyedik az eseményeket közli azok sorrendjében. Nem közli ki volt a cselekvő, a beszéd szöveghelyzetéből valószínűleg az már vagy ismert, vagy ha nem ismert, a beszélő szerint nem fontos.

Ha szófajilag tekintjük fenti példamondatokat, akkor a következőket láthatjuk:

Név – név [tér – tér]

Név – ige [tér – idő]

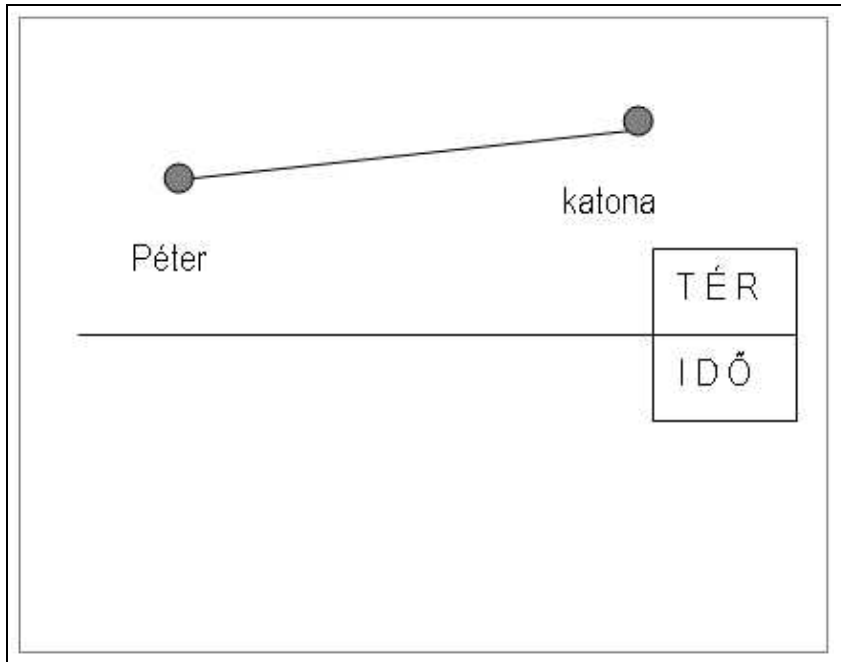
Ige – név [idő – tér]

Ige – ige – ige [idő – idő – idő]

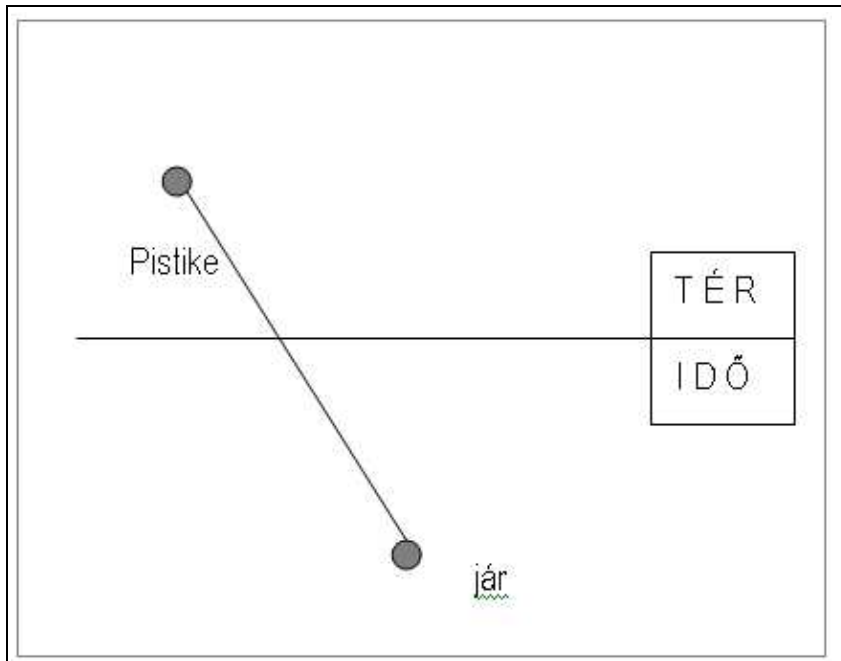
Megjegyzés: a Julius Cézár mondotta: "Vini, vidi, vici" mintapéldája lehet a csak időt kifejező mondatoknak.

Fenti példamondatokban a két dimenzió, a tér és az idő dimenzióiban járunk, de nem kötelezően mind a kettőben egyszerre! Az első példamondatban a tér dimenzió egyik pontját kötöttük össze a tér dimenzió egy másik pontjával (Péter és katona). A második és harmadik mondatban a tér dimenzió egyik pontját kötöttük össze az idő dimenzió másik pontjával. A negyedik mondatban ki sem mozdultunk az idő dimenzióból, ott kötöttük össze a pontokat (ül, néz, megy)– felöltöztetve azokat a kellő ruhába (le+ül, meg+néz, el+megy).

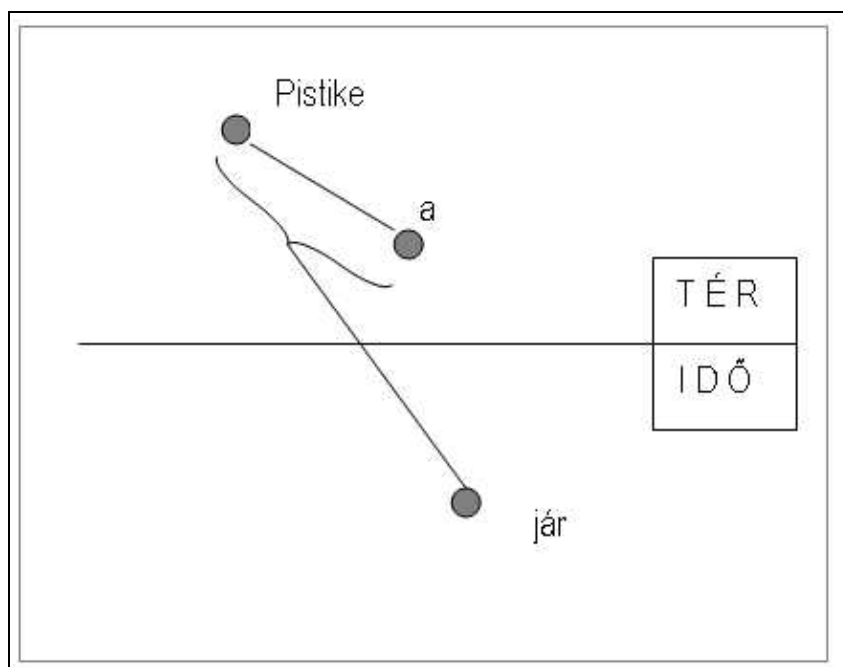
Fent elmondottakat az alábbi, könnyen áttekinthető ábrán is bemutatathatjuk. Az ábrán szerepel egy a vízszintes vonal, amellyel – most és itt – ketté osztjuk a világot térre és időre. Mivel más támpontunk nincs, csak az, hogy hagyományosan előbb a megnevezéssel (név => tér) kezdjük gondolataink megformálását, utána a cselekvéssel, vagy történéssel (ige => idő), ezért felülre a tér, alulra az idő dimenziója kerül.

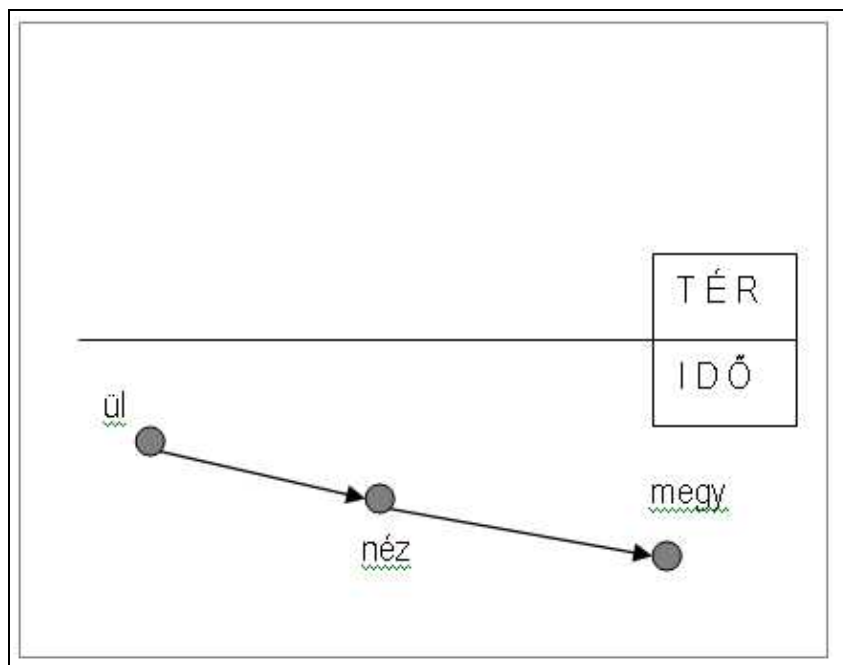
.1. ábra. A 'Péter katona' mondat tér-idő ábrája.

.2. ábra. A 'Pistike jár' mondat tér-idő ábrája.

.3. ábra. A 'Jár a Pistike' mondat tér-idő ábrája.

.4. ábra. A 'Leül, megnéz, elmegy' mondat tér-idő ábrája.

Gondolkozzunk csak el a következőn. Ha egy ismeretlen kisgyerekekkel találkozunk, mi az első tipikus kérdésünk? (Válasz: Hogy hívnak?) Mi a második? (Válasz: Hány éves vagy?). Tipikusan elsőnek a térben keressük az illetőnek (illetve bárminek) a helyét, utána az időben. Anélkül, hogy mindebből messzire menő következtetés vonnánk le, nyomon követhető az a gondolatmenet, hogy előbb egy olyan nevet találjunk a dologoknak (adott esetben a kislánynak), amelyet mindketten egyformán értünk, értelmezünk (ez a kisgyermek NEVE, amelyet tőle kérdezzünk meg, így azonosan fogjuk értelmezni, ugyanazt (a kislányt) fogjuk érteni alatta mindeketten), tehát így szólítjuk meg,

utána pedig az idő dimenziójában keressük ki a helyét (hány éves a gyermek, vagy mikor, melyik évben született – ez a kisgyermek IDEJE).

A hagyományos nyelvtan tér–idő szemlélete

A hagyományos nyelvtan alatt végig, következetesen az indo–germán nyelvekre kifejlesztett nyelvtan értem. Ezt tanítják mindenütt az iskolákban, egyetemeken. Nagyon fontos felhívni arra figyelmet, hogy ez a (hagyományos) nyelvtan a német nyelvre kivételek nélkül, pontosan alkalmazható! És ennek a fontosságát nem lehet eléggé kihangsúlyozni, ezt nem tudatosítják a nyelvtan tanítása során. Nem tudatosítják, hogy a tanított elemzési technika pontosan és kivétel nélkül illeszkedik a német nyelvre, ahol is annak használata egyszerű és magától érthetődővé válik.

A hagyományos nyelvtan úgy tekinti, hogy a tér és az idő mindig össze van kapcsolva egy mondatban. Ezt nyelvtanilag úgy fogalmazza meg: egy mondatban mindig van alany (Subjekt), aki a cselekvést végzi, vagy akivel valami történik, és mindig van állítmány (Prädikat), ami a németeknél feltétlen és kizárólag ige (Verb) lehet, mint az korábban láttuk. Azt is láttuk, hogy nemcsak kötelezően össze van kötve a tér és az idő, hanem hogy az idő dimenzió adata (az ige, ez ige "jelentése") a mondat magva.

Konkrétan a német nyelvtanban egy mondat kötelezően tartalmaz egy pontot a tér dimenzióban, egy másik pontot az idő dimenzióban, és a kettő közül az idő dimenziós pontot – a mondat elemzése és értelmezése során – nagyobb súllyal szerepelteti, mint a tér pontot (az ige a mondat magva).

Ezzel szemben mit látunk a magyar mondatoknál? Másféle megközelítést, másféle gondolkodásmódot.

A magyar mondat akkor is helyes, ha csak a tér dimenzióban járunk. A magyar mondat akkor is helyes, ha csak az idő dimenzióban járunk. A magyar mondatban nem mondat–mag van (ami a német nyelvtanban az ige, vagyis idő dimenzióbeli tulajdonsággal rendelkezik), hanem *m o n d a n i v a l ó*, ami bármi lehet (nem csak ige, vagyis idő dimenzió), bármi, amit a mondat elejére szoktunk tenni.

A hagyományos nyelvtanban a mondat elemzése azzal kezdődik, hogy végigolvasván az egész mondatot megkeressük benne állítmányt, utána az alanyt. Az alanyt a tér dimenzióhoz kapcsolódó nevek között keressük, az állítmányt pedig az idő dimenzióhoz kapcsolódó igék között. A német mondatban mindig van ige, ők gyorsan megtalálják az állítmányt. Mivel a magyar gondolkodásmód nem ilyen, minálunk nem kötelező, hogy ige is található legyen egy mondatban, és gyakran nincs is ige, ezért minálunk ráfogták a *mondat mondanivalójára* az állítmányi szerepet, vagy inkább: az állítmányi szerepre ráfogták a mondat mondanivalóját. Mi a hagyományos nyelvtani elemzéskor nem azt kérdezzük: mi van? mi történik? mit cselekszik (az alany?), hanem: mit állítunk?

De ezt sem lehet következetes végigvinni! a "Marcsi szép" típusú mondatban a "mit állítunk" kérdésre az a válasz, hogy "szép". Meg is van az állítmány. (Hogy nem ige? A német megközelítés szerint ez nem is lehet állítmány!) Szófajlag melléknév, mondat–szerkezetileg jelző a "szép" szó, de most belehelyeztük az állítmány szerepébe, mert a beszélő "az állította", hogy "szép".

Ha a beszélő megkérdezi, hogy "Ki a szép?" – és a válasz: "Hát a Marcsi!", akkor az állítmány a Marcsi lenne, ami viszont végképp megkeveri a dolgokat: nézőpont kérdése, hogy most a mondatban van-e állítmány, vagy nincsen. Nézhetjük úgy, hogy a mondat az előző mondat alanyát pontosította, de nem állított Marcsiról semmit (hiszen azt már korábban megtette, állítván, hogy

szép). Ekkor magát a mondatot hiányos mondatnak nevezzük, amelybők hiányzik az állítmány. Az alany van még egyszer megadva. De nézhetjük úgy is, hogy bizony itt a feletben az állítjuk, amire a kérdező kérdezett, az pedig a tér dimenzióból egy név, az előző mondat alanya, a Marcsi (szó), amely itt és most állítmányként szerepel!

Később látni fogjuk, itt most csak előre jelezzük, hogy a hagyományos nyelvtanban a mondat logikai tartalmának elemzését szorosan összekapcsolták a tér–idő szemlélettel, és a mondat alany–állítmány szerepét – már előre – kiosztották az alanyt a tér dimenzióhoz, az állítmányt az idő dimenzióhoz rendelve. Ez nagy sérüléseket okoz a magyar nyelvi elemzések során. Csak egy rövid példa erejéig, a: "Járni jó." mondatban az idő dimenziójú, alapvetően ige (jár+ni) jelenik meg a mondatban az alany szerepében (róla állítunk valamit) és a tér dimenzióhoz kapcsolódó (jó) szó jelenik meg az állítmányi szerepkörben – vagyis pont ellentétes szerepekben, mint ahogyan azt a hagyományos nyelvtan megkívánná és tanítja. Ezt és a hasonló, egyszerű és tiszta jelenségeket a hagyományos nyelvtan hatalmas erejű présgépeivel próbálja belesajtolni saját megközelítésébe.

A tér–idő szemlélet a magyar nyelvben

Ha fenti problémás mondatokat elhelyezzük a tér–időben, akkor azt találjuk, hogy a "Marcsi szép", "Marcsi szép leány" típusú mondatok nem lépnek ki a tér dimenzióból, a tér dimenzióban pontosítják Marcsi tulajdonságait. A "Ki a szép?" kérdő mondat a tér dimenzióból kérdez rá egy pontra, a "Hát a Marcsi" típusú válasz pedig pont azt a pontot nevezi meg a térben (arra a pontra mutat), amelyre a kérdező rákérdezett.

A mondat nem tartalmaz idő dimenziójú adatot, hiszen a kérdező sem is az idő dimenzióra kérdezett rá, következésképpen a válasz nem tartalmazott idő dimenziójú adatot.

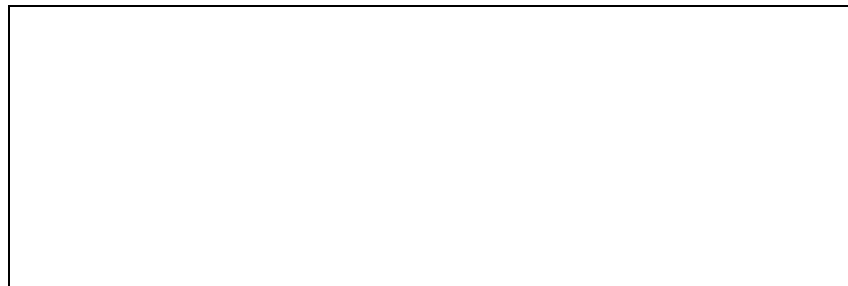
Hacsak: a múlt, ill. jövő idő hiánya a jelen időt implikálja (sugallja, jelenti) a magyaroknál, a magyar nyelvben. De erre még visszatérünk.

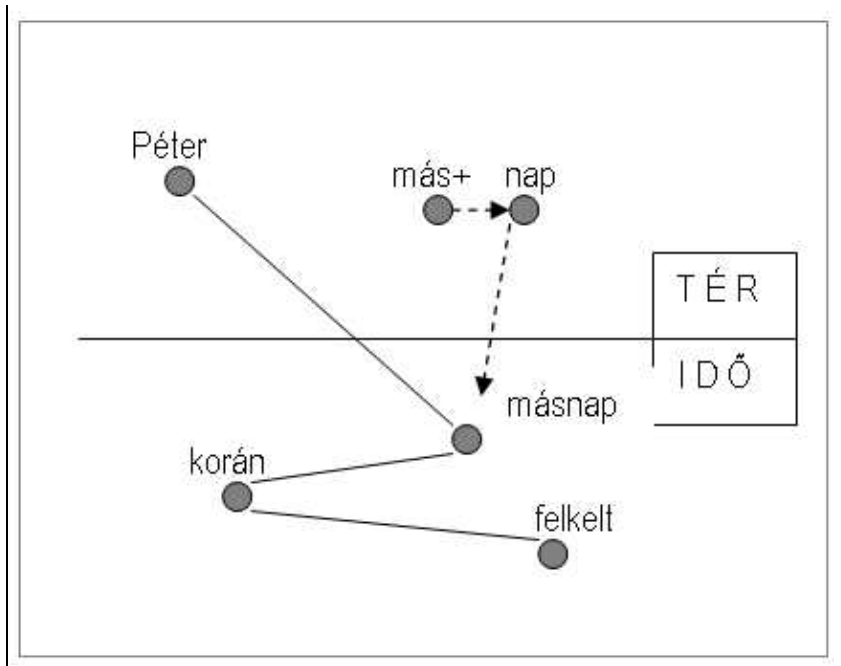
Még egy példa, és utána megfogalmazzuk, milyen az a tér–idő szemlélet, amely a magyar nyelvben benne van, amely olyan szorosan beleépült, hogy a hagyományos nyelvtani elemzés – az indo–germán mondatszerkezeti alapon épülő elemzés –, amelyet jelenleg tanítanak az általános iskolától kezdve végig a főiskolákon és egyetemeken, nagyon nehezen, ellentmondásokkal telve próbál vele megküzdeni, néha a szó szoros értelmében – legyőzni!, de sikertelenül. Mi, magyarok, szépen is tudunk beszélni magyarul, de ekkor az akadémiai szabályok mit sem érnek.

A példában először összekötjük a tér és az idő dimenziókat, majd csak az idő dimenzióban haladunk tovább.

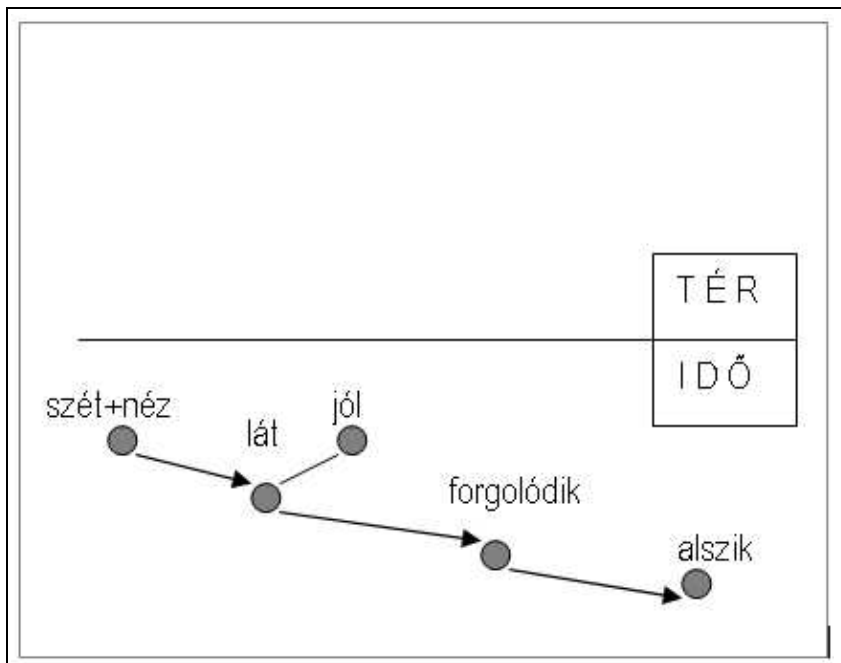
Péter másnap korán felébredt. Szétnézett, nem látott jól, forgolódott, azután visszaaludt.

A fenti mondatok tér–idő ábrája az alább látható.

.5. ábra. A 'Péter másnap...' kezdetű mondat tér-idő ábrája.

.6. ábra. A 'Szétnézett, ...' kezdetű mondat tér-idő ábrája.

A magyar nem beszél feleslegesen. Az első mondatban a tér dimenzióban már rámutattunk arra a személyre, akiről az idő dimenzióban beszélünk. A második mondatban ez a személy nem változott, tehát nem ugrottunk vissza a tér dimenzióba, hanem maradtunk az idő dimenzióban, és ott haladtunk előre, ahogy maguk az események is haladtak előre.

Ugyanezt megtehetjük a másik dimenzióban is: tegyük egy próbát, most az első mondat után csak a tér dimenzióban haladjunk tovább!

Íme a példa:

Pál korán lefeküdt. Piszkosan, csizmában, kabátban, sapkában.

Az első mondat összeköti a tér és idő dimenziókat (Pál – fekszik), de a következő már csak a tér dimenzióban pontosít (piszok, csizma, kabát, sapka).

Ezek után a magyar nyelv tér–idő szemléletét próbáljuk megfogalmazni. De előtte feltétlenül kihangsúlyozzuk a következőt: gondolkodásmódunk, világszemléletünk benne van nyelvünkben, nyelvünk pedig szabályozza, szabályozni tudja gondolkodásmódunkat. Hatalmas egymásra utaltság ez: gondolkodásmódunk feltétlen alakítja a nyelv szerkezetét, miközben nyelvünk szerkezete is visszahat gondolkodásmódunkra.

Azt is meg kell még vizsgálni, hogy a tér–idő szemlélet megfogalmazása mennyire kötődik, milyen mértékben köthető az ősi magyar nyelvhez? Továbbá: fenti kis példákból mennyire lehet általánosítani, pár mondat akár önkényesnek is nevezhető elemzéséből lehet-e az egész nyelvre vonatkozó állítást tenni?

Az egyikre azt válaszolnám: a szavak gyorsan jönnek–mennek, lecserélődnek, és a nyelv szerkezete marad meg a legtovább. És mi most a magyar nyelv szerkezetét vizsgáljuk, amely eltér az indo–germán nyelvek szerkezetétől, és ez csak onnan eredhet, hogy a magyarok eleve más nyelvi szerkezetben beszéltek. Így tehát a nyelv szerkezetének vizsgálata nyugodtan történhet mai szavakkal, mai fogalmakkal, mert azok magukat a szerkezetet, a felépítést nem kell hogy megváltoztassák.

A tér–idő szemlélet az ősi magyar nyelvben

A fenti példák mai magyar nyelven fogalmazódtak. Maguk a mondatok teljes értékű, teljesen érthető, a mai nyelvben pontosan így használt, vagy használható mondatok. Ezt nem lehet vitatni, illetve ha valaki ezen példamondatok magyarságát kezdené vitatni, az ahhoz lesz hasonló, mint amikor könyvet írtak arról, hogy a Titanic tengerjáró hajóval soha nem történt meg a híres katasztrófa. Ezzel kapcsolatban: ideig–óráig lehet vele sikereket elérni, de egyszer csak kifúj, kimerül a dolog.

Azt is le kell szögezni, hogy ez a szerkezet a magyar nyelv sajátja. A magyar nyelvnek az indo–germán nyelvektől eltérő szerkezete van, és ez a szerkezet a magyar nyelvvé.

Lehetséges, hogy más nyelvek is használnak hasonló szerkezetet, akkor azok rokonai a magyar nyelvnek. (Nem kívánok abba belemenni, hogy a magyar ezekkel milyen kapcsolatban áll: a magyar vette át tőlük, vagy azok vették át a magyartól. Ami biztosan megállítható: azok a nyelvek feltétlen nyelvi rokonaink, akik hasonló, esetleg u g y a n i l y e n szerkezeteket használnak!)

Abból indulok ki, hogy a mai magyar nyelvben megtalálható tér–idő szerkezet pontosan és egyértelműen – de úgy is lehet mondani: pontosabban és egyértelműbben – megvolt az ősi magyar nyelvben. Miért?

Ha primitívebbek voltak ősünk, mint mi vagyunk, akkor azért. Primitív szabályokból hamarabb felépíteni egy nyelvtant, mint bonyolultból.

Ha okosabbak voltak nálunk – azért. Mert nem volt a gondolkodásukban sallang, vegyes, félremagyarázható dolog – megvalósították a tiszta és egyszerű kifejezést.

Azt a megállapítást tehetjük az eddigiek alapján, hogy az ősi magyar nyelvben a tér dimenziójú dolgok és az idő dimenziójú dolgok egymással egyenrangúak voltak, azok között elsőbbség bármelyik javára, nem szerepelt. A beszélő szándéka alapján döntötte el, hogy mely dimenziójú dolgokról és hogyan kíván szólni. A dimenziók egymással való kötelező összekapcsolása – fel sem merült.

Az ige a mondat magva?

A német nyelvtan állítása szerint a mondat magva az állítmány. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt az állítást és annak igazságtartalmát legelőször a német, majd a magyar nyelv kebelén belül.

A mag szóra mi, magyarok előtt, egy kép jelenik meg: olyasmi, mint az őszibarack, és annak a magva, vagy alma, búza, dió – és annak a magva. A mag kisebb, mint maga a termés vagy gyümölcs, továbbá a mag benne van a termésben, leginkább annak közepén, legvédettebb helyén található.

Mi a helyzet a német igékkel?

Az ige ragozott része kötelezően a 2. helyen áll a mondatban.

Ez nem azt jelenti, hogy a 2. szó az ige! Az első helyen álló mondatrész több szóból is állhat.

Az igének lehet nem ragozott része is. Egyébként a német nyelv is ragozza az igét bizonyos értelemben – egész pontosan a személyt jelölési az ige végén toldalék formában – nem tudták már levetni, miközben a nevek ragozását lecserélték... vagy hogy is van ez? Miért toldalékolják az igét, jelezve benne a személyt, miközben kötelezően az ige elé is odateszik a személyt? Ez így egy kevert dolog. A magyar nyelv is tudja keverni, de az a magyar nyelvben nem kötelező. Magyarul mondhatjuk: "Én eszem", de azt is mondhatjuk: "Eszem". A németben kötelező az "én eszem" szerkezet, vagyis a cselekvőt külön szóval jelölni KELL. Úgy tűnik, mintha az igék ragozását átvették volna, majd átálltak a toldalékolásról egy előtagos rendszerre, de az igéknél megmaradt (bennehagyták) a régi, korábbi rendszer egy elemét.

Azt feltételezni, hogy korábban létezett egy logikusan felépített és teljesen prefixumos rendszer, amelyet később úgy módosítottak, hogy az igéknél külön toldalékkal még egyszer jelölték a cselekvést végző vagy elszenvető személyt – ez semmilyen logika alapján nem indokolható. Hacsak nem a magyar nyelvre általánosan jellemző toldalékolás oly nagyon megtetszett nekik, hogy egy részét átvették...

A német ige nem ragozott része – ha van ilyen – a mondat végére kerül. Tehát a "mag" a mondat elején, a második helyen található, ha pedig van további része, akkor az a mondat legvégén. Olyan ez, mint egy keret. Keretnek, rájának hamarabb lehetne hívni, mint magnak. Vagy pedig kettéhasított mag, amely a két széle között tartalmazza a termést (gyümölcsöt). (A magyar fogalmak szerint ez egy hatalmas képzavar!) Az első helyen az alany áll. Az alany a király. Mindig az első hely illeti meg. Persze lehetséges, hogy a király visszavonul, ám ilyenkor nem vonul messzire: mivel a 2. hely mindenkor az igét illeti meg, mögé sorolódva elfoglalja a 3. helyet. Innen aztán már nem megy soha – sehová.

A német nyelv úgy hangsúlyoz, hogy a hangsúlyos mondatrész első helyre kerül, az ige ragozott része mindig a 2. helyen áll – ezt köbe vették a német nyelv megalkotói –, a 3. helyen pedig a király: vagyis az alany található ekkor.

A fentiek, a szavak sorrendje alapján megállapítható, hogy a német nyelvben a legfontosabb az alany, ami az első helyen áll a szavak sorrendje alapján, továbbá: a fontossági sorrendben második az állítmány, ami a második helyen áll, kiegészítve azzal, hogy ha több szóból áll az állítmány, akkor az állítmány többi, nem ragozott része a mondat legvégére kerül.

A többi mondatrészek helyére ily erős megkötés már nem létezik.

Ez a megállapításunk egybevág a hagyományos nyelvtan által megkívánt elemzési sorrenddel: keresd meg először az alanyt a mondatban – a németek gyorsan megtalálják: vagy az első helyen vagy a harmadik helyen – majd keresd meg az állítmányt – az pedig mindig a második helyen található meg – a német nyelvben.

Csak szegény magyar nyelvű gyermekeink szenvednek ezzel, mert minálunk ilyen megkötések nincsenek.

Hogyan lehet mégis, hogy a németek az állítmányt tették meg a mondat magjának? Annak ellenére, hogy egyszerű kijelentő mondatban az alany áll első helyen, az ige csak a második helyen, továbbá minden mondan értelmezése is az alany megkeresésével kezdődik és csak utána – vagyis az alany után, tehát másodikként – kerestetik az állítmány?

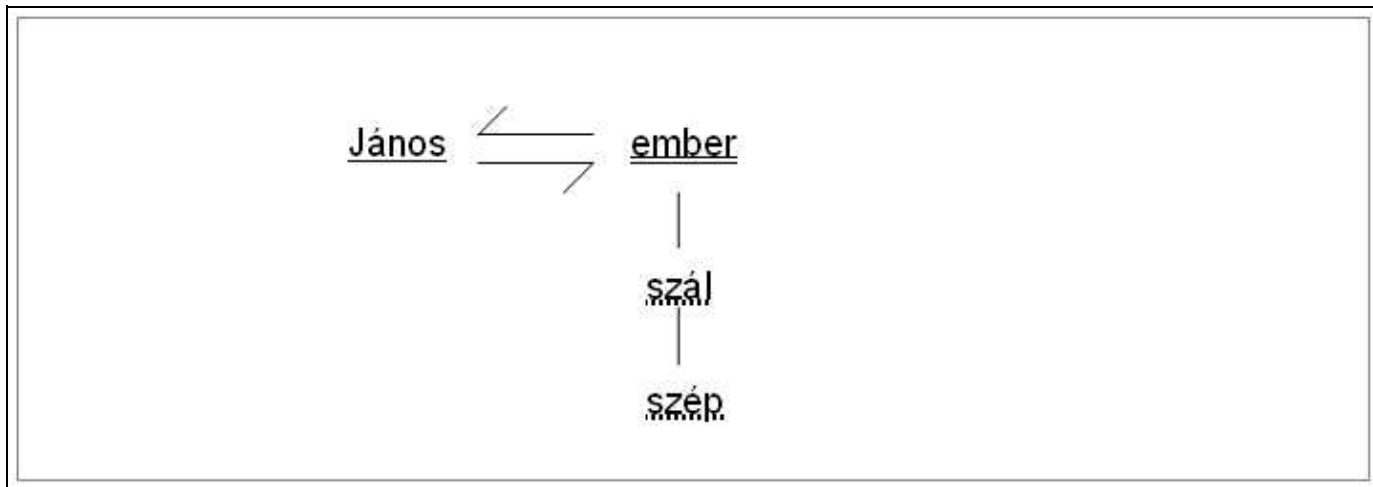
Egyszerű a válasz, egy példán bemutatom ennek okát. Tekintsük a következő mondatot:

János szép szál ember.

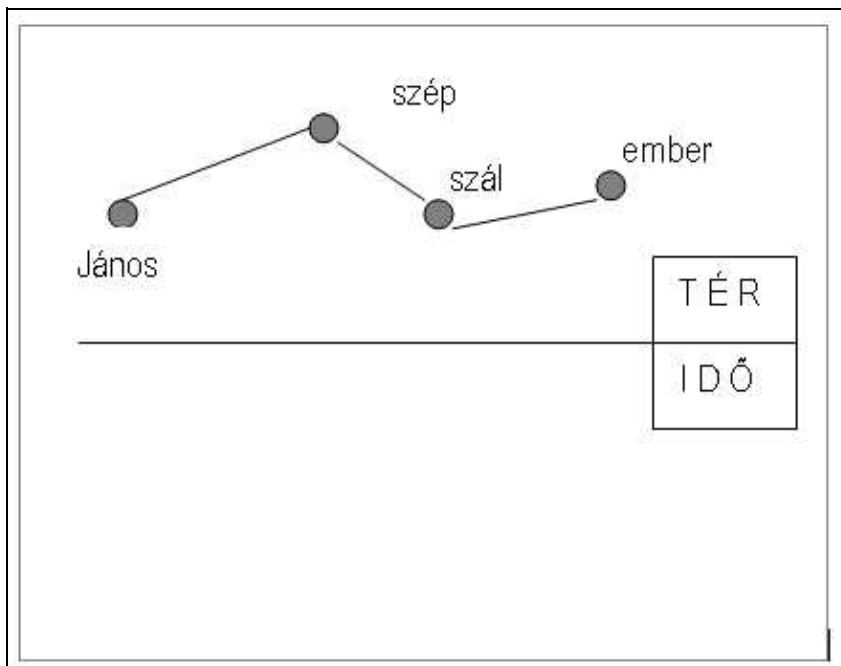
Itt minden csak az alany körül forog: az alanyt úgy hívják hogy János, az alany olyan ember, amelyik leginkább a szép szálhoz hasonlatos. Az alany tulajdonságait írta le a beszélő. Németül fenti mondat az alábbi szerkezetben fogalmaztatik meg: *János van szép szál ember.* A "szép szál ember" ekkor már nem az alanyhoz tartozik hanem az állítmányhoz (amely a "van" szó)! Azért, mert annak a bővítménye. Ha struktúrában rajzoljuk fel, akkor az állítmány alá kell felrajzolnunk! Az alanyhoz csak az tartozik, amit még elé be lehet suvasztani, vagyis a mondattani jelzőket. Minden mást már az állítmány kap, mint bővítményt. A "szép szál ember" az állítmány bővítményeként jelenik meg a német nyelvben, az állítmány pedig: a "van" szó.

A magyar nyelvben a jelen időt nem jelöljük fenti mondatban. Ha múlt időben akarjuk mondani, akkor abból *János szép szál ember volt* lesz. Tessék figyelni! Az idő dimenzió a "János szép szál ember" után jelenik meg, mivel a magyar nyelv – és gondolkodás – a "János"-t és a "szép szál ember"-t egy kategóriának tekinti azokat egymástól el nem választja. A magyar nyelvben a "János" is, a "szép szál ember" is tér dimenziójú, a "szép szál ember" csak a "János"-t pontosítja, össze tartoznak s így azokat az idő dimenzió szét nem választja. Vagyis: magyarul a "szép szál ember" az alanyhoz tartozó mondatrész lesz, németül pedig az állítmányhoz tartozó mondatrész lesz.

A német nyelvben az állítmány viszi magával az alany bővítményeit is, így, innen nézve már megalapozott az az érvelés, miszerint az állítmány a mondat "mag"-va. Azért az állítmány, mert a német nyelvtan majdnem mindent az állítmány alá pakol, oda épít be, vagyis az állítmány túlsúlyos, mindent cipel, amíg az alany csak egészen sovány lehet.

.7. ábra. A 'János szép szál ember.' mondat ágrajza.

.8. ábra. A 'János szép szál ember.' mondat tér–idő ábrája.

Ősi magyar nyelv – fogalmak meghatározásai

Első próbálkozás.

Egy mondat egy gondolatot fejez ki, amely a tér és/vagy az idő dimenziójára vonatkozhat.

A térre vonatkozó gondolatokat a név kategóriájú, illetve a név kategóriához közel álló szavak, az időre vonatkozó gondolatokat ige kategóriájú, illetve az idő kategóriához közel álló szavak fejezik ki.

A mondat leghangsúlyosabb eleme a mondat elején található, vagy a külön hangsúlyt adó/jelentő szó használata esetén az mellett.

Térre vonatkozó gondolatok

Először tekintsünk néhány példák csak térre vonatkozó gondolatokra.

Szép szál legény ez a Dani, csinos a ruhája, cipője.

Kicsi a bors, de erős.

Kinek a pap, kinek a papné.

Egy a jelszónk – a béke.

Egy az Isten.

Megjegyzés az első mondattal kapcsolatban: ahány tagmondat, annyi alany–állítmányi viszonyt keresünk a hagyományos elemzés szerint.

Mi az érdekes ezekben a mondatokban? – kérdezhető. Mindegyik értelmes, a második egy közismert közmondás, a harmadik úgyszintén. Értelmezésük nem okoz gondot, mindegyik egyértelmű.

Az az érdekesség, hogy nincs állítmány a mondatban! Nincs állítmánya a mondatnak! Mondanivalója van, de nincs állítmánya, nincs benne az az ige, amely az állítmány lelke és lényege lenne.

Hogyan lesz állítmánya a magyar mondatnak mégis? Úgy lesz – hagyományos nyelvtani elemzési módon – állítmánya a magyar mondatnak, hogy az e l s ő kérdés ami feltettetik az a következő: m i t á l l í t u n k ? És erre a kérdésre mindenképpen találtatik "valami", és az lesz a mondat állítmánya. Utána jön a következő kérdés: kiről/miről állítjuk (amit állítunk)?

Ezért létezik a mai magyar nyelvtanban névszói állítmány és a többi, nem igei állítmány.

Vagyis elvárjuk a magyar mondatról az állítmányt. Ezt az állítmányt – ha másképpen nem megy – azonosítják a mondat m o n d a n i v a l ó j á v a l. Ugyanakkor, ha bárki elvégzi fenti mondatok nyelvtani elemzését a szófajok alapján – mire találták ki a szófajokat? Nyilvánvalóan és egyértelműen e l s ő s o r b a n arra, hogy a szavakból hogyan – milyen rendezettséggel, nem csak összevissza – lehet értelmes mondatot felépíteni –, akkor a következőket találja: *szép* = melléknév (mondatban jelző), *szál* = főnév (mondatban alany) vagypedig melléknév (mondatban jelző), *legény* = főnév (mondatban alany), *ez* = mutatónévmás (mondatban kijelölő), *a* = névelő (mondatban), *Dani* = tulajdonnév (mondatban alany), *csinos* = melléknév (mondatban jelző), *a* = névelő (mondatban), *ruhája* = főnév (mondatban /birtokos személyjellel ellátott birtok/), *cipője* = főnév (mondatban /birtokos személyjellel ellátott birtok/). Ezek alapján nincs állítmány a mondatban, vagyis nincs olyan, amit a hagyományos nyelvtani elemzés technikájával kétszer lehetne aláhúzni.

Megjegyzés: a hagyományos nyelvtani elemzés jelöléseinek rövid áttekintése

- alany – aláhúzás egy vonallal
- állítmány – aláhúzás kettős (dupla) vonallal, más szóval: kettős aláhúzás
- tárgy – aláhúzás szaggatott vonallal
- jelző – aláhúzás pontokból álló vonallal
- határozó – aláhúzás hullámos vonallal

- továbbá: alany és állítmány legfelső sorban egymás mellé íratódnak, kölcsönösen egymásra mutató vonalakkal egymással összekötetnek, mellérendelő viszonyban állnak

Ha fenti példamondatokban a szereplő szavakat szófajilag meghatározzuk, akkor azok között egyszer sem jelenik meg ige, amit rögtön és azonnal állítmányként megjelölhetnénk a mondatban.

Vagyis itt van egy trükk a hagyományos nyelvtani elemzésben. A trükk a következő: ahelyett, hogy szófajilag elemznék a magyar mondatot, és a szófaji elemzés alapján magától kiadódna a mondat szerkezetének és a benne szereplő szavaknak a mondattani szerepe, ahelyett nem a szófaji elemzés eredményéből és eredménye után határozzák meg a mondat szerkezetét, hanem – és itt jön a trükk – szabadjára engedik a nyelvtani elemzést végző fantáziáját: keressen benne állítmányt! Tegye fel a kérdést: mit állítunk? és találjon rá választ! Akkor is találjon rá választ, ha ez elsőre nem megy. Akkor tegye fel a kérdést emígyen: Mi a mondat mondanivalója? Mert hát minden mondatnak (pontosabban kijelentő mondatnak) kell legyen mondanivalója! Tehát állítmány mindeképpen található, akkor is, ha szófajilag semmi sem támasztja alá, hogy az a szó – vagy kifejezés – állítmány legyen vagy lehessen.

Hogyan lehet a trükköt kivédeni?

Nem kell feltenni a kérdést: mit állítunk? Nem szabad az elemzés sorrendjébe beavatkozni. Nem kell azt a kérdést sem feltenni, hogy ki vagy mi az alany? Kivel, mivel történik az, ami történik?

Nem kell semmilyen kérdést feltenni a mondat elemzése közben, hanem – és ez a tiszta, kompromisszumok nélküli út – csakis a szófajok alapján felépíteni a mondat képét, szerkezetét.

Tekintsük meg Danis példamondatunk (*Szép szál legény ez a Dani, csinos a ruhája, cipője.*) hagyományos elemzését. Fentebb elvégeztük a szófaji elemzést, de még nem rajzoltuk fel a mondat szerkezetét. A szerkezet felrajzolása előtt elkezdjük "faggatni" a teljes mondatot, hogy az válaszoljon nekünk. Az első kérdésünk: Mit állítunk? Nem azt állítjuk, hogy "Dani", hanem azt állítjuk, hogy "szép szál legény" Nem tudom észrevettem-e, hogy m á r é r t e l m e z t ü k a mondatot, és *a mondat értelmezése után próbáljuk azt a szerkezetet megtalálni, ami alapján (majd) értelmezzük a mondatot...* Tudom, ellentmondásosan hangzik, amit mondok, de ez a helyzet. Itt található egy logikai bukfenec! Az egész nyelvtani elemzést azért készítik, hogy világossá váljon, hogyan épül fel a mondat szerkezete, és a mondat szerkezete alapján szülessen meg a mondat értelmezése, amelyben kiviláglik a mondat értelme. Ehelyett egymás mellé dobált szavakból próbáljuk – a hagyományos nyelvtani elemzési módról beszélek – kiszedegetni a minket érdeklőt, és beletenni abba a szerkezetbe, ami megfelel, meg fog felelni a mondat értelmezésének.

Visszatérve a hagyományos elemzésre, először is feltesszük a kérdést: mit állítunk? (Ehhez persze először is elvesszük a teljes mondatot.) Azt állítjuk, hogy "szép szál legény". No, itt egy kis problémával találkozunk: három szóból áll a válasz, megengedhető ez? Lehetne hogy csak kettő szóból álljon, vagy esetleg hogy csak egy szóból? Ekkor kezd a nyelvtani elemző kísérletezni. Képzeld el a nyelvtani elemzést, amely nem a szavak szófajára támaszkodik, sem azok viszonyított sorrendjére, hanem a nyelvtani elemző kísérletére, majd annak egyéni elképzeléseire! És ez történik jelenleg a hagyományos nyelvtani elemzésnél. Ott tartottunk, hogy lehet-e csonkolni azt az állítmány, hogy "szép szál legény"? A "szép" szót levághatjuk az elejéről, szófajilag melléknév, mondatban jelző. Marad a "szál legény". Most vagy tovább kísérletezünk, és a "szál"-at is levágjuk, ekkor maradna a "legény" mint állítmány, vagy együtt hagyjuk őket, és azt állítjuk, hogy "szál legény".

Ha együtt hagyjuk a "szál legény"-t állítmányként, akkor előtte a "szép" szófajlag melléknév, mondatban, mondattanilag jelző lenne, hogy nézne ki egy jelző az állítmány előtt? Állítmányhoz (igei állítmányhoz) csak határozó tartozhat, jelző nem (tehát: szép ülök – nyelvtanilag helytelen, de: szépen ülök – nyelvtanilag helyes). Ja, igaz, azóta már kitalálták, hogy állítmányként főnév is szerepelhet, bocs, akkor mehet a dolog.

A józan ész berzenkedik az ellen, hogy a mondat állítmánya a "legény" lenne. Ugyanígy nem tetszést vált ki a "szál legény" is, mint mondanivaló, mint állítmány. Az igazi a "szép szál legény" lenne állítmányként, hiszen ez így együtt fejezi ki azt, amit állítunk. Nem azt állítjuk, hogy Dani legény, hanem azt állítjuk, hogy szép szál legény!

Tehát a nyelvtani elemzést hagyományos módon végző gondolkodik, egy kicsit berzeng, de hát neki végig kell elemezni a mondatot, meg kell találnia a választ a feltett kérdésre: mit állítunk?

Ez a kérdés a csapda. Ez a kérdés a trükk, amivel durván beleszólnak a magyar mondat elemzésébe, annak értelmezése után.

A probléma: nem a szófaji elemzés és a sorrendiség alapján történik a mondat szerkezetének felépítése, ami után értelmezendő a mondat, hanem a szófaji elemzést sutba dobva a mondat értelmezése után, a szófajokat csupán csak tanuként megidézve és rájuk mutogatva történik a mondat szerkezetének felépítése.

Mi a megoldás?

A mondat szerkezetét a szavak sorrendisége és szófajaik alapján lehet és kell felépíteni. Nincs kérdés a felépítés során, nincs mondat értelmezés a felépítés során, nincs olyan, hogy már kimagoztuk a mondat mondanivalóját, és az segít a mondat szerkezetének felépítésében. A mondat szerkezetének felépítése csakis és kizárólagosan a szavak sorrendje és szófaja alapján történjen!

Biztos vagyok benne, hogy ez a megoldás – de bátran lehet követelménynek is nevezni – korábban mások által is megfogalmazódott már. (... ide kellene egy kis kitekintés...)

Tekintsük Danis példamondatunk nem hagyományos elemzését, balról jobbra haladva, soha nem figyelembe véve a vizsgált szó utáni szót vagy szavakat, és a hagyományos nyelvtani fogalmakkal. 'Szép' – jelző, 'szál' – jelző/alany, 'legény' – alany, ez – kijelölő jelző, a – mutató szó, Dani – alany, 'szép' – jelző, a – határozott névelő, 'ruhája' – birtokos jelző, 'cipője' – birtokos jelző.

Ezen eredmények alapján építsük fel mondat szerkezetét. Ne kérdezzünk semmit, és főleg: ne értelmezzük előre a mondatot, mielőtt felrajzolnánk a szerkezetét!

A mondattanról

Hagyományos nyelvtanunk saját alapjait APOLLÓNIOSZ DÜSZKOLOSZ görög grammatikus tevékenységéhez (i. sz. 2. század) szokta levezetni, aki azt vizsgálta, hogy a különböző szófajokhoz tartozó szavak hogyan, milyen szabályok szerint alkotnak érvényes szerkezeteket. Ő maga az alábbi csoportokat határozta meg: névszó, névmás, ige, névelő, és előjárók.

Megjegyzés: A névszó, névmás és névelő a tér fogalmához kapcsolódik, az előjárók mindkettőhöz (ezt az elemző rendszert nem a toldalékoló (ragozó) nyelvekhez találták ki!) és végül az ige az IDŐ fogalmához kapcsolódik.

DIONYSIOS THRAX (I. E. 100 körül) által kínált mondatmeghatározás: "A mondat szavaknak olyan összeállítás, amely teljes gondolatot fejez ki." PRISCIANUS (i. sz. 6. sz.) meghatározása ehhez nagyon hasonló: "A mondat szóknak összevágó rendje, amely teljes értelmet fejez ki."

Ezekkel a meghatározásokkal azonban nem voltak elégedettek a nyelvekkel tudományos alapon foglalkozó kutatók, így sikerült elérni, hogy JOHN RIES (1857–1933) a mondatról írt könyvében az elmúlt korokból 150 meghatározást ad, EUGEN SEIDEL pedig (1935, Geschichte und Kritik der wichtigsten Satzdefinitionen – Jena) nem sokkal később már kétszázhuszat idéz.

Az ok egyszerű: egyik meghatározásra sem lehet logikus, zárt és működő nyelvtani elemzést építeni. Mindegyik nyitva hagy kérdéseket, amelyek megválaszolásra várnak, és ezek megválaszolásának alapját újabb és újabb meghatározásokkal próbálják elérni.

A hivatalos (akadémiai) nyelvtan egyik meghatározása a következő: "A mondat a beszédnek két vagy több, nyelvtani szabályok szerint megszerkesztett (ritkábban egy, esetleg grammatikailag szerkesztetlen) szóból álló alapegysége, mely a beszélőnek egy valóságra vonatkoztatott, kerek tudattartalmát s ehhez való állásfoglalását fejezi ki, s amelyet az esetleges előző vagy következő mondattól a szerkesztés különféle nyelvtani eszközeinek viszonylagos lezártága jellemez – ide értve a zeneiekét (mondatfonetikaiakét) is" (MMNyR. II, 19).

Ha kedves olvasó azt hiszi, hogy most elő fogok rukkolni egy újabb mondatmeghatározással, ki kell ábrándítsam: nem. Minél hosszabb egy meghatározás, annál zavarosabb és kétségbeesítőbb. A gondolat (a beszélő gondolata) szavakkal, sőt gesztusokkal, hanglejtésekkel, is kifejezhető, és ha ezt a hallgató helyes módon (azonos módon) értelmezi (nem úgy, mint ahogyan egy magyar ember fejrázását bulgár testvéreink), akkor én kifejeztem a gondolatomat, és ő (a hallgató, a befogadó) azt helyes módon értette is. Hogy aztán ez a gondolat a térre vagy időre vagy mindekettőre vonatkozott, ez már teljes mértékben a helyzettől és a mondanivalótól függ.

Nem lehet előre kijelenteni, hogy csak az a gondolat teljes, amely tartalmaz úgy térre, mint időre vonatkozó útmutatást, adatot. Ha az a gondolatom, hogy "Péter és Pál", és nem érdekes hogy mikor és mit csináltak, vagy fognak csinálni, hanem csak a személyek az érdekesek, akkor ez a gondolat ki van fejezve, a hallgató megérti, és helyére teszi, értelmezi és érti. Ha az a gondolatom, hogy "Nem!", és ezt úgy fejezem ki, hogy a hallgató azt érti – akkor ennyi volt az a gondolat, amit közölni akartam.

Egy gondolat nem attól lesz teljes, hogy egyaránt van benne egy térre és egy időre vonatkozó adat. Egy gondolat mindig teljes, ha kifejezi az őt létrehozó gondolatát, szándékát. Úgy fejezi ki, hogy azt a befogadó(hallgató) is közel azonos módon érti.

Ez egyben válasz arra a kérdésre is, hogy vannak-e hiányos mondatok, kerek mondatok, olyan mondatok, amelyek önmagukban is teljesek, míg mások a szöveggörnyezetükből kiszakítva szinte érthetetlenek. És a válasz a következő: nincsenek hiányos mondatok, hiszen nem akar a beszélő mindig minden gondolatot feltétlen a tér-idő dimenziókba gondosan becsomagolni, úgy, hogy minden mondatában feltétlen ott legyen a tér meghatározása is és az idő meghatározása is. Egy magyarul gondolkodó és beszélő ember azért nem akarja, mert egyszerűen nem így gondolkodik.

Példát bemutatva, magyar ember számára egyszerű és érthető az alábbi szöveg:

Ott, az a kicsi, barna, hátul. Megfogjuk, megsütjük.

Tökéletesen érthető: az első mondatban a tér dimenzió jelenik meg, a hagyományos nyelvtan alanya; erről szól a mondanivalónk, erről szólunk. A második mondatban a hagyományos nyelvtan állítmánya szerepel, vagyis mit fogunk vele csinálni.

Persze lehet kötekedni, hogy a második mondat alanya mi vagyunk és nem az előző mondat alanya! Jó, módosítsuk a következőre akkor a második mondatot:

Mindjárt megáll és körülnéz.

Ebbe már nem lehet belekötni, mert ez valóban az állítmánya annak, amihez az alanyt az előző mondat szállította.

A mondat az a gondolati egység, amelyet a beszélő egyszerre közölni akar.

Itt mégegyszer kiemelendő az alábbi: a tér és az idő dimenziójának – hagyományosan ez egybeesik az alannal és az állítmánnyal – együttes megléte általában akkor szükségeltetik (a logika szintjén) egy mondatban, ha a beszélő gondolata kifejtésének az elején van. Ha új a hallgató számára úgy az alany, mint az állítmány. Ha azonban akár valamelyik, akár mindekettő már ismert, akkor a gondolat további kifejtéséhez nem szükséges mindkettőt – újból és állandóan – megnevezni.

Az jó volt? Az nem volt jó. Mért nem volt jó az? Lehetett volna jó is az!

Fenti mondat borzalmasan hangzik, mert magyartalan, nyelvünkötől és gondolkodámódunktól teljesen idegen.

Megjegyzés: helyesen(vagy legábbis helyesebben): "Jó volt? Nem. Mért? Lehetett volna." ugyanis az "az" által rámutatott tér dimenzióban meghatározott dolog a beszéd folyamán nem változott.

Nyelvünk ugyanis tömör – ami ismert, azt nem ismételtjük. Ha kétségeink vannak, rákérdezzük.

A mondat fogalma – a Magyar grammatika szerint

Érdemes egy pillantás vetni a jelenleg érvényes egyetemi állásfoglalásra, mit ír a mondattanról a most érvényes egyetemi tankönyv? (Magyar grammatika, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.,2000.)

"A mondat fogalma. A mondatnak a nyelvészeti szakirodalomban többféle szempontú megközelítése és ennek megfelelően többféle meghatározása létezik. Egy sincs azonban, amely alkalmas lenne a mondat jelenségének definiálására." (369.oldal)

Vagyis a fentiek azt mondják: van egy tudományunk (nyelvtudomány), amely használja a mondat fogalmát, azonban egyik meghatározás sem jó, mert egyik sem határozza meg a mondatot (*mint jelenséget*) !

Megjegyzés: Fiatal nyelvészek, elöttek a lehetőség! Találjatok végre egy olyan meghatározást, amely "definiálja a mondat jelenségét"! Mert bizony az elődök, lett voltak bármely nagy nyelvészek, a mondat jelenségét nem tudták definiálni.... – állítja a jelenlegi egyetemi tankönyv.

Idézett mű a továbbiakban az alábbi megközelítéseket ismerteti:

- logikai megközelítés, amelyben a mondat jelentése két részre bontódik: proposícióra vagy dictumra és modusra vagy módra;
- formális megközelítés, mint egy szó, lezárt intonációs szerkezet vagy szintaktikailag szabad forma (hozzátéve intonációs képletüket);
- lélektani megközelítés;
- funkcionális megközelítés, amelynek elemei lehetnek 1) a mondás mint cselekvés (lokúció), 2) a mondással cselekvés (illokúció) 3) a mondás által valami elérése (perlokúció).

Tanulmányozva fenti megközelítéseket és meghatározásokat, egy gondolat tér állandóan vissza: a szakkifejezések használata nem mindig szükségszerű, viszont használata kiválóan alkalmas arra, hogy elfedje a mondanivaló tisztaságát és logikáját. Nem látszik tisztán a mondanivaló, hiszen annak megéréséhez tisztázni kellene a szakkifejezés tartalmát, azonban még magát a mondatot sem sikerült definiálni (lásd fentebb), akkor az öt elemző szakkifejezések definiálása miért lenne sikeresebb? És ha mégis sikeresebb, továbbra sem tudjuk, mit elemzünk...

Nem tudjuk, mit elemzünk – hiszen a mondatot nem sikerült meghatároznunk (én most a hivatalos tankönyv tartalmáról beszélek), ill. egyik meghatározást sem fogadtuk el, de azért elemezzük, méghozzá olyan készlettel, amely meghatározásai, definíciói szakmai szakkifejezések arca mögé bújtattak. Természetesen vettem a fárdságot, és belemélyedtem a szakkifejezésekbe. Nyugodtan mondhatom – a szakkifejezések definíciói méltó párjai a mondat definícióinak, amelyek közül a hivatalos nyelvtankönyv egyet sem fogad el. Vagyis: lehet vele dolgozni, hatalmas munkát lehet végezni, az eredmény azonban nem egyértelmű.

A mondat fogalma az ősi magyar nyelvben

A mondat az a gondolati egység, amelyet a beszélő egyszerre közölni akar.

Elég sok példát bemutatam az előzőekben, amelyek példázták, mennyire fontos az a momentum a meghatározásban, hogy az egyszerre, "egy csomag"-ba becsomagolt mondandót tekinthejük egy mondatnak.

Ha a beszélő mondanivalója az hogy "nem", akkor lesz az a mondat, amit megfogalmaz, bármilyen nyelven is teszi azt. Ezt a mondatot minden nyelven el lehet mondani és minden nyelven meg fogják érteni. Ez azért tekinthető mondatnak, mert a beszélő gondolatát fejezi, és ő (a beszélő) most – egyszerre – csak ezt a gondolatát akarja közölni (a hallgatóval, a másikkal).

Tekintsünk még néhány hasonló, egy szavas mondatokat, és vizsgáljuk meg, hogy mit is jelentenek, vagyis milyen értelemmel bírnak, milyen teljes mondatban lehet azok tartalmát megfogalmazni.

– *Brrrrrr* (Hideg van, fázom.)

– *Nahát!* (Nagyon csodálozom. Ez igen meglepett (engem).)

– *Király!* (Ez nagyon tetszik! Nagyon jó!)

– *Ajaj!* (Baj van! Bajban vagyok!)

A fenti példákat a mai magyar nyelvből vettük, de mint korábban utaltunk rá, a nyelvtani szerkezet állandóságát feltételezve, elődeink is ugyanígy, hasonló módon tudtak egy szóval egy gondolatot kifejezni. Tehát fenti példákat tekintve a beszélő egy szóval közölte az a gondolatot, amit ki akart fejezni, és ha megvan az összhang a hallgatóval, vagyis a hallgató számára ismertek fenti

egyszavas kifejezések mögöttes tartalmi, kiegészítve azzal, hogy ugyanazt érti alatta, mint a beszélő, akkor minden rendben van....

Fenti definícióhoz egyáltalán nem kapcsolódik szükségszerűen az, hogy logikai szinten a mondat akár alanyt, akár állítmányt tartalmazzon. Az meg, hogy mindekettőt egyszerre, egy mondatban tartalmazza – végképp nem (az szinte határesetnek tekinthető).

Viszont. A m o n d a n i v a l ó szempontjából nézve a mondatokat (és nem egy mondatot), az (a mondanivaló) akkor válik érthetővé a hallgató számára, ha a beszélő már "bemutatta" azt akiről/amiről mondani akar valamit – vagyis van alanya a beszédnek (és nem a mondatnak), és elhangzott az is, amit el akart róla mondani – vagyis van (hagyományos nyelvtan szerinti) állítmánya a beszédnek (és nem a mondatnak). Ekkor lesz érthető a befogadó (hallgató) számára a beszéd (de nem az egyes mondat) és benne annak mondanivalója. Mert egyáltalán nem szükségszerű, hogy ez a két logikai elem egy mondatba legyen belepréselve.

Ez egy komoly eltérés az ősi magyar nyelvben való mondat–meghatározás és az indo–germán nyelvekben használatos l o g i k a i mondat–meghatározás között. Eme utóbbi egy mondatban keresi a logikai alanyt és állítmányt, az ősi magyar nyelv meg a beszédben –ami több mondat is lehet – keresi a beszéd alanyát és állítmányát.

Alany – állítmány, TÉR – IDŐ kapcsolata

Az alanyt mindig a TÉR dimenzióban az állítmányt leghamarabb és leginkább az IDŐ dimenzióban keressük. A német nyelvtan az állítmányt kötelezően az IDŐ dimenzióban keresi.

Tekintsük az alábbi mondatokat:

Pistike játszik.

Balázs számítástechnikai szakember. Kikelet a lány

Lassan enni – egészséges.

Az első mondat tipikus alap–mondat, minden nyelvész megnyalja a szája szélét, olyan rendes ez a mondat! Névtérből vesszük a mondat alanyát (Pistike) és az igetérből az állítmányt (játszik).

A második mondatban a névtérből lett véve az alany is meg az állítmány is. Értelmes mondat, ragyogóan boldogul vele a hagyományos nyelvtan is. Ezután tekintsük a harmadik mondatot: az igetérből vettük a mondat alanyát és a névtérből az állítmányt! A mondat alanya az "enni" szó (bizonyítékként a "lassan" határozószó pontosan jelzi hogy itt igéről van szó – hHatározószó csak ige előtt szerepelhet, névszó előtt nem).

Negyedik mondat nincs, mert olyan mondatot, amely értelmes lenne, és IDŐ dimenziójú lenne benne úgy az alany, mint az állítmány – nem sikerült találni.

Az eddigi vizsgálódások alapján a következőket állapíthatjuk meg: ha egy mondatban szerepel mind az alany mind az állítmány, akkor:

- alany=TÉR – állítmány=IDŐ – párosítás lehetséges
- alany=TÉR – állítmány=TÉR – párosítás lehetséges
- alany=IDŐ – állítmány=TÉR – párosítás lehetséges

- alany=IDŐ – állítmány=IDŐ – párosítás nem lehetséges!

Szétszedtünk mindent

Ha megnézzük meddig jutottunk, azt találjuk, hogy sikerült szétszedni mindent, ami eddig egyben volt.

Eddig egy mondaton belül volt definiálva az alany és az állítmány. Mi ezt szétszedtük, és azt mondtuk, hogy: a beszéd mondatokból áll, és a beszédnek kell legyen alanya és állítmánya, nem a mondatnak.

Eddig az alanyt hallgatólagosan a név-térben, vagyis a TÉR dimenzióban keresték, az állítmányt pedig az ige-térben, vagyis az IDŐ dimenzióban, ezekről viszont kiderült, hogy egyáltalán nem szükségszerű, hogy a beszéd alanya TÉR, az állítmányi rész pedig IDŐ dimenziójú legyen.

Ezeket a hol hallgatólagos, hol határozottan megfogalmazott korlátokat lebontva egy sokkal jobban használható rendszert lehetne felépíteni – amit viszont még nem tettünk meg.

Tehát a korlátok lebontása után nem történt még meg annak az elemzési eszköznek és módnak a bemutatása, amellyel az eddigi eszközök és módszerek sikerrel lecserélhetők lennének.

A következőkben tehát majd megpróbáljuk úgy összerakni a szétszedett dolgokat, hogy azok jobban működjenek, mint a korábbi nyelvi elemzéssel.

A szófajokról

Mi a szófaj? A szavak csoportosítása. Ahogy az élővilágban meghatározzák a növények, állatok fajait, úgy a szavakat is besorolják olyan csoportokba, amely csoportok megléte és használata üdvösnek bizonyul valamely adott szempontból.

Ha valaki felüt bármilyen szótárat, abban az idegen nyelvű szavak mellett mindig feltüntetik, hogy maga a szó melyik csoportba tartozik m o n d a t k é p z é s s z e m p o n t j á b ó l ; így lehet az például: ige, főnév, melléknév stb.

Ez a szavak egyik legrégebbi osztályozási módja, hiszen ez szabja meg, hogy egy adott szó valamely mondatban hol, milyen szerepkörben jelenhet meg. Hogy mennyire fontos ez a fajta csoportosítás, azt az alábbi rövid példákban láthatjuk:

Pisti menni. Szép ül. Ez egy szépen, hasznosan könyv.

Csupa helytelen mondat, mert szófajilag oda nem illő szavak szerepelnek a mondatokban. Így természetesen a mondat nem érthető, ha mégis valahogy értelmezhető, akkor az sokszor nem egyértelmű a hallgató számára, vagy nem azonosan értelmeződik, mint ahogyan a beszélő azt gondolta.

A helyesen felépített mondat tehát erősen kötődik egy olyan szerkezethez – amelyből persze sok lehet –, amely szófajilag előre meghatározott. Melyek ezek közül az alapszerkezetek?

Hagyományos nyelvtani fogalmakkal a magyar nyelvben az alábbi alapszerkezetek jelennek meg:

- melléknév + főnév
- határozószó + ige

még hozzá ebben a sorrendben. Példák: szép ház, kicsiny asztal, gyorsan fut, hebegve beszél. A sorrend felcserélése sokszor megkérdőjelezi az egész mondat tisztaságát és értelmét, pl. a "mindig hebegve beszél" mondatban a határozószó és az ige felcserélése – "mindig beszél hebegve" olyannyira értelemzavaró, hogy a hallgató nem érti, mit akar mondani a beszélő. Pedig ugyanazokat a szavakat használta, ugyan az lenne a mondat, "csak éppen" két szót felcserélt, amely a mondat tisztaságát teljesen elrontotta és azt érthetlenné ált.

Ez a magyarázata annak, hogy miért voltak érthetetlenek a korábban bemutatott helytelen mondatok. Ugyanis egyik sem tartotta be a magyar nyelvtani alapszerkezeteket. A mondatok helyesen a következők:

Pisti megy. Szépen ül. Ez egy szép, hasznos könyv.

Tehát vannak a magyar nyelvben olyan alapszerkezetek amelyek megbontása kérdésessé teszik a mondat értelmezését, megértését.

Jelen tanulmánynak nem célja, hogy bármilyen más nyelv alapszerkezetét is vizsgálja és összehasonlítsa a magyar nyelv régen használt, vagy jelenlegi alapszerkezetével. Ami itt és most fontos, az annak a bemutatása és hangsúlyozása, hogy vannak nyelvtani alapszerkezetek, amelyek betartása fontos. És a szavak csoportosítását a továbbiakban csak abból a szempontból elemezzük, hogy a nyelvtani szerkezet kiépítése során mely csoportba sorolható.

Van viszont még egy dolog, amire érdemes az magyar nyelv alapszerkezteinek felépítésével kapcsolatban rávilágítani, ez pedig az elől hangsúlyozás. Ugyanis a magyar nyelv mindig elől hangsúlyos, előre helyezi a mondanivaló legfontosabb elemét – vagy elemeit –, és csak után következnek a hangsúlytalanabb elemek. Innen nézve, ha egy ház nagyságát akarjuk kiemelni, azt mondjuk: "nagy ház", amíg viszont ha nem akarnánk ezt tenni, hanem hangsúlytalanul mondanánk, akkor lehetne "ház nagy" is. Néhány példa: "*Az a ház nagy is, szép is. Hogyan fürdik? Fürdik rendesen.*" Ezekben a példákban a szokásostól eltérően hátra került a melléknév meg a határozó, mégpedig azért, mert nem kaptak hangsúlyt – a beszélő szándéka szerint. Nem azt akarta mondani a beszélő, hogy "Hú, de nagy és szép az a ház!", hanem csak elismerte, hogy nem kicsi és nem csúnya; a másik mondatban nem azt hangsúlyozta, hogy rendesen fürdik, mert akkor előre tette volna, hanem csak kiegészítette a cselekvés leírását, azonban nagyobb hangsúly nélkül. Ha a magyar nyelvből elvonnánk az elől hangsúlyozás tulajdonságát, akkor nyilvánvalóan teljesen helyes lenne a főnév + melléknév és ige + határozószó szerkezetek állandósult használata.

A szófajokról a továbbiakban tehát elsősorban a mondatban elfoglalt helyük és szerepük szempontjából fogunk foglalkozni.

Szófajok – a Magyar grammatika szerint

A szófaji felosztás három szempont együttes figyelembevételére alapján történik, úgymint: 1) a szó mondatbeli funkciója, 2) a szó alaktani viselkedése és 3) a szó jelentése.

Ezek alapján három nagy osztályt határoztak meg, úgymint:

- alapszófajok (ide tartoznak: ige, főnév, melléknév, számnév, csak korlátozottan toldalékolható határozószavak, átmeneti szófajú igenevek, névmások)

Ősi magyar nyelvtan – 2. rész

- viszonyyszavak (ide tartoznak: segédigék és származékaik, névutó, igekötők, kötőszavak, kommunikációs–pragmatikai partikulák (nem mondatrész!), névelők és tagadószavak)
- mondatyszavak (ide tartoznak: indulatszavak, interakciós mondatyszavak, módosító– és hangutánzó szavak)

A mérnöki gondolkodásmód a következőket súgja: egy szempont szerint szétválogatva az elemeket két csoportot lehet létrehozni: az egyikbe azok az elemek kerülnek, amelyek megfelelnek, a másikba pedig amelyek nem felelnek meg a szempontnak. Ha két szempont szerint csoportosítunk, akkor négy csoportra számíthatunk. Például ha egy középiskolai osztály tanulóit a következő két szempont szerint csoportosítjuk: fiú–lány, alacsonyabb vagy magasabb 170 cm–nél, akkor négy csoportra számíthatunk. Három szempont szerinti csoportosításnál mind a négy csoport még két részre osztható: az egyik megfelel a harmadik szempontnak, a másik nem. Ez nyolc lehetséges csoportot ad ki.

Három szempont együttes figyelembevételével 8 csoportot ad ki matematikailag, azonban csak három nagy osztályt határoztak meg a nyelvészek. Mi van a többivel, a maradék öttel?

Szófajok az ősi magyar nyelvben

A szófaji felosztás egyetlen szempont szerint történik: úgymint őseink tér–idő szemlélete, és viszonyulásuk mindehhez. Következésképpen fog előállni – hangsúlyoznám még egyszer: k ö v e t k e z m é n y –ként fog előállni az, hogy a mondat építés során hol és hogyan lehet az adott szót használni, vagyis a szó mondattani funkciója.

Ez a megközelítés alapvetően eltér a hagyományos nyelvtan által megfogalmazott megközelítéstől, miközben sokkal egyértelműbb és szélesebb alapra fekteti a szavak csoportosítását.

Ezzel egyidőben azt is látnunk kell, hogy a szavak másfajta csoportosítása, mint az lefektetett, elfogadott és használt a környezet, indo–germán nyelvtani alapú nyelvet beszélő szomszédainknál, tehát az attól eltérő csoportosítás komoly fejtörést okozhat, vagy fog okozni mindazon nyelvészek számára, akik a magyar nyelvet, függetlenül annak saját belső felépítésétől és tulajdonságaitól, megpróbálják az indo–germán nyelvekhez kifejlesztett, és azokban jól működő fogalmak és meghatározások alapján u g y a n o l y a n s i k e r e s e n elemezni. Ez az, ami nem fog menni, csak mindig egy bizonyos szintig, egy bizonyos pontig.

Ezt az összehasonlítást persze szükségszerű is elvégezni, és ezt a munkát a hivatalos nyelvészet fel is vállalta, végzi is rendületlenül. Ám de ennél többet nem tesz.

Nyelvünk alapszerkezetei más logikára épülnek, saját tér–idő szemlélete van, amelyet jelen tanulmányban próbálok bemutatni.

Az ősi magyar nyelvben a szavakat alapvetően három csoportba érdemes/lehet osztani, amelyek a következők:

- tér
- idő
- viszonyulás mindehhez

A TÉR–hez kapcsolódnak a nevek és azok kiegészítői, az IDŐ–höz az igék és azok kiegészítői, a többi a beszélő, a világot és önmagát megismerni akaró ember viszonya, VISZONYULÁS–a mindehhez.

A hagyományos nyelvtani elemzőkézletet használva a csoportosítás a következőképpen néz ki:

N É V	I G E	VISZONY
főnév melléknév névelő névmás melléknévi_igenév névutó	ige határozószó határozói_igenév segédigék főnévi_igenév igekötő	kötőszó partikula tagadószó indulatszó interakciós módosítószó hangutánzó_szó
T É R	I D Ő	VISZONY

Példák: főnév – haza, ház, öröm; melléknév – nagy, szép; névelő – az, egy; névmás – valaki, akárki, én; melléknévi igenév – írott, írandó, író; névutó – előtt, mellett; határozószó – olvasva (igéből képzett), egyenesen (főnévből képzett), most; segédigék – volta, lenni; igekötő – fel, le, meg, el; főnévi igenév – menni, enni, aludni; kötőszó – és, ha, mert; partikula – aligha, bizony, csaknem; tagadószó – ne, nem, se; indulatszó – jaj, ah; interakciós szavak – izé, szóval; módosítószó – biztosan, feltehetően, állítólag; hangutánzó szó – bumm, csitt–csatt; Megjegyzés: a példák a hagyományos nyelvtan saját példái, és csak arra szolgálnak, hogy az olvasó jobban tudjon tájékozódni. Nem biztos, hogy a kifejtésre kerülő ősi magyar nyelvtan szerint ugyenezek a példák ugyanebbe a csoportba kerülnek.

Mutató szavak (név – az, ott, ilyen; idő – így, ekkorra, ugyanúgy; viszony – ???) és helyettesítő szavak (név – izé, hogyishívják; idő – csinál, izél; viszony – ???), mindhárom csoportban megtalálhatók. Ezekkel külön nem fogunk foglalkozni.

(C) Varga András

–0.1 verzió – 2005. nov. 23.

–0.2 verzió – 2005. dec.15.

–0.3 verzió – 2006. jan.14.

A tanulmány forráshelye: "www.osnyelv.hu".

Varga András
Ősi magyar nyelvtan
3. rész

Tartalomjegyzék

Ősi magyar nyelvtan - 3. rész	1
<u>Bevezető</u>	1
<u>A több szintű alany</u>	1
<u>A probléma</u>	1
<u>Az elemzés</u>	2
<u>Alanyok rekurzív vagy iteratív módon (egymásba helyezve vagy egymás mellett)?</u>	3
<u>Szintek felfelé és lefelé</u>	4
<u>Az alanyi szintek számának csökkentése</u>	5
<u>Összefoglalás</u>	5
<u>A két-szintű állítmány</u>	5
<u>A mondat szintjén (a mondaton belül)</u>	5
<u>A mondat feletti szinten</u>	6
<u>Példa: Kukorica Jancsi becsületes nevem</u>	7
<u>Összefoglalás</u>	8
<u>Megjegyzések</u>	8

Ősi magyar nyelvtan - 3. rész

Rendszeres nyelvtan

Bevezető

Az ősi magyar nyelvtan szerint elemezve a mondatokat kérdések merülnek fel a mondatban alanyként megjelenő szavakkal kapcsolatban.

Az elemzés során egymás mellett, egymás mögött megjelenő alanyokról menet közben kiderül, hogy a legelőször alanyként meghatározott rész nem is alany lesz a mondat elemzésének végére. Például a *Miska bácsi levelesládájá* -t elemezve a *Miska* szó (szófaja: főnév, mégpedig tulajdonnév) - még csak a mondat elejét ismerve - mondatban betöltött szerepét tekintve alanyként jelenik meg, és az elemzés során tovább haladva egyre csak alanyi mondatrészek jelennek meg, úgymint *bácsi* és *(leveles)láda*. Azután a ládánál már megjelenik a birtokos viszonyt jelölő toldalék. A toldalék alapján visszakövetkeztethetnénk, hogy az eddig alanynak tekintett mondatrész nem alany lesz, de ez a megoldás problémás. Hogy miért?

Mert elemzési technikánk nem támogatja azt, hogy visszamenőleg módosítsuk egy szó vagy több szó mondattani szerepét, hanem inkább azt, hogy a következő szó (vagy annak egy része) hatására *az eddig vizsgált mondatrész szerepe*, tehát a szavak együttese változzék meg.

Ebben az esetben az eddigi alany megmaradna alanynak, de a következő résszel együtt vizsgálva, alanyként az új rész már együttesen jelenhetne meg. Ezt támogatja ez elemzési rendszerünk.

Másik kérdéskör amely feltétlen vizsgálódás igényel, az az állítmány területe, amelyet a hagyományos nyelvtan szorosan hozzáköt a cselekvés vagy történés fogalmához, vagyis az IDŐ dimenziójához, amelyről bővebben az ősi magyar nyelvtan 2. része már szólt.

Ebben a tanulmányban megpróbáljuk megtalálni az állítmány fogalmának olyan definícióját, amely ellentmondás-mentesen illeszkedik nyelvtani rendszerünkbe, miközben a régi meghatározás lehető legtöbb elemét megtartja. Explicit kijelenthetjük: itt és most nem kívánunk sem az alany, sem az állítmány gyökeresen új koncepciójával kiállni, és a saját definíció mellett kardoskodni, hanem megpróbáljuk egy csöppet módosítva úgy használni ezeket a fogalmakat, hogy ellentmondásmentesen és eredményesen használhassuk őket elemzéseink során.

Ezt a két területet, az alanyt és az állítmányt vesszük a továbbiakban górcső alá.

A több szintű alany

A probléma

Az elemzéseknél sorban jelennek meg a hagyományos nyelvtani elemzéssel birtokos jelzőnek nevezett szerkezetek, mint például:

Miska bácsi levelesládája

Mária fiának sorsa

A probléma az, hogy egyszerű, ragozatlan főnevek (Miska, Mária) jelzők lesznek a mondatban (hagyományos elemzéssel), és ezt honnan lehet a szó elhangzása után tudni?

Az elemzés

Nyelvtani elemzéseinkben, amelyek során mindig a szavak elhangzott (leírt) sorrendje szerint haladunk a mondatban, a "Mária" szó alanyként jelenik meg. Után következik a "fia" szó. Mi lesz a "fia" szó?

Az a szó, hogy "fia", értelme szerint a *fiú*, az lesz az új alany, róla lesz szó. Ezzel egyidőben a "Mária" szó eddig viselt alanyi szerepéről le kell mondani. De csak, hogy úgymondjam, félig kell lemondani.

Ugyanis szoros kapcsolatban marad az új alanyal, mert annak közvetlen vagy átvitt értelemben vett tulajdonosaként, birtokosaként, és ilyen értelemben valamiféle *feletteseként* jelenik meg. Mondhatnánk: *felettes alany*, az alany feletti rész, maga is alany[1], tehát az új alany (fia) és ő (Mária) teljesen összetartoznak, mintegy együtt alkotják az alanyt, ami ekkor több részből áll. Ezek lapján "Máriá"-t, a korábbi alanyt, amely a mögötte következő szó mellett már birtokosként jelenik meg, nevezhetnénk az *alany* melletti *felely*-nek, de ugyebár ilyen szó és fogalom nincs.

És - bár a *felely* szabályosan képzett összetétel - idegennek hangzik a magyar fülnek. Lehetne harcolni az elfogadtatásáért.

Vagy van más megoldás?

Persze, több is. Az egyik megoldás az alanyok egymás alá- illetve fölrendelése. Ha "Mária" az elemzés során már mint alany megjelent, akkor a "fia" ezen alany alá rendelt másik alany, amit jelölhetünk 'alany-1'-gyel. Azért a mínusz egy jelölés, mert az elsőnek talált alanyhoz képest egy szinttel lejjebb található.

A hagyományos nyelvtani fogalmakkal leírva ezt a kapcsolatot a "Mária" szó a "fiú"-nak a birtokos jelzője lesz. Tehát a hagyományos nyelvtanban van egy főnevünk, amelyről - utólag - megállapítjuk, hogy jelzőként szerepel.

Saját elemzési módszerünkhöz visszatérve az *alany* és *alany-1* jelöléseket használva a *Mária fiá*-t így írhatjuk fel:

Mária	fia	<- vizsgált szöveg
főnév	főnév	<- szófaj
alany	alany-1	<- mondatrész

És itt látható az új gondolat, a probléma megoldása.

Az összetételből magasabb szinten összesen egy alany lesz, mégpedig az, amely az alanyok közül a legalsó szinten van. A példánál maradva és jelölve:

Mária fia	--> []fiú
alany alany-1	--> []alany

ahol a szögletes zárójel az összetettséget jelöli.

Szavakba öntve: az összetett alanyból az alacsonyabb alanyi szinten álló szó/alany kerül tovább és lesz a továbbiakban a mondat alanya.

Ebben az irányban haladva a *Mária fiának sorsa* példát elemezve, a fenti megfontolások és meghatározások alkalmazásával az alábbiakat kapjuk:

```

Mária      fia      --> ["Mária"] fia
személynév főnév  --> [ ]főnév
alany      alany-1 --> [ ]alany

["Mária fiá"]nak          [sors]a      --> ["Mária fiának"] sorsa
[[ ]főnév      ]részes/birtokos [főnév]birtok --> [ ]főnév
[[ ]alany      ]határozó/jelző   [alany-1]jelző --> [ ]alany
    
```

A *Mária fiának sorsa* összetétel tehát egy összetett alanyként jelenik meg a mondatban. Az alany felső szintje a "Mária", az alany középső szintje a "fia", és alsó szintje, a "sorsa" lesz. A "sors" szó hordozza a birtok jelét (+a), az előtte lévő összetétel ("Mária fia") a birtokos jelét (+nak).

Az eredményt nézve eléggé összhangba kerültünk a hagyományos nyelvtani elemzés eredményével. Ugyanakkor nem kellett bevezetnünk, hogy az elemzés során mindig, minden egyes főnévre meg kelljen vizsgálni, hogy az nem csak a mondat alanya lehet, hanem jelzője is egy öt esetleg követő alanynak. Ebbe az irányba azért nem kívánunk menni, mert így az elemzés feltétlen kibokrosodik: egyre több szófaj egyre több lehetséges szerepét kellene megvizsgálnunk és fejben tartanunk, amely egyre jobban megnehezíti a mondat elemzését.

És még egy dolog, és ez talán a legfontosabb. Nem is így gondolkodunk.

Ha meghalljuk azt a szót - Mária, nem arra gondolunk, hogy ez most jelzője lesz, vagy lehet egy másik, sorban talán következő alanynak. Nem. Pont fordítva! Mária az alany. Az lehet, hogy az alanyt tovább pontosítja majd a beszélő és Mária keszkenőjéről, vagy Mária keszkenőjének a széléről fog beszélni. De minden esetben a gondolat kiindulópontja, ahova horgonyát vetette, az Mária marad, Aztán tudatosul bennünk, hogy nem Máriáról, hanem Mária keszkenőjének a széléről hallunk majd. Tehát az a feltételezés, hogy Mária maradjon meg alanynak, ahogyan azt első hallásra értelmeztük, a gondolkodásunk logikája szempontjából is helyénvaló kiindulópontnak vehető, amely kiinduló pont - mint láttuk - meg is maradhat elemzésünk során.

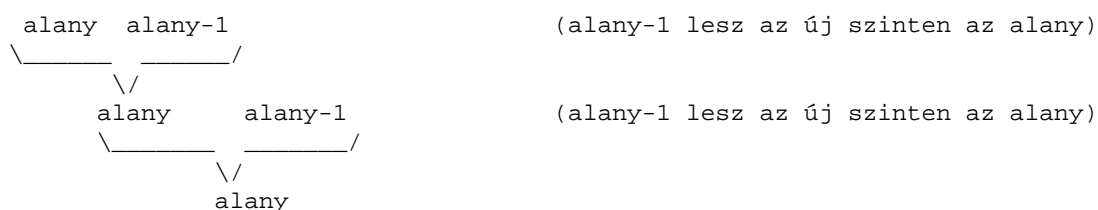
Így tehát, mintegy felülről nézve a dolgot, az eredeti alanyt az elemzés során nem bántjuk, nem módosítjuk, hanem a mondatelemzés előrehaladtával az alanyt "pontosítjuk", jobban behatároljuk. Gondolatunkban az alany kiindulópontjaként megmarad Mária, majd az összetételben (Mária fiának sorsa), mostmár az egészet egyben tekintve, az összetétel esszenciájaként, a mondatban a legmélyebb szinten megjelenő alanyt fogjuk nyelvtani alanynak tekinteni.

A több szintű alany (alany, alany-1, alany-2 ...) fogalmának bevezetése azzal az előnnyel jár, hogy logikailag egyszerű írjuk le a nyelvtani elemzést, nincs visszamenőleges szerepmódosítás, és mindez nyelvtani rendszerünkbe is ellentmondásmentesen illeszkedik bele.

Alanyok rekurzív vagy iteratív módon (egymásba helyezve vagy egymás mellett)?

Megfogalmazhatjuk a több szintű alanyt a mondatban egymásba helyezve, egymásba ágyazottan is, logikáját tekintve a következőképpen:

Ősi magyar nyelvtan - 3. rész

Megfogalmazhatjuk a több szintű alanyt egymás mellé téve, kiterítve, mindig ugyanazon a szinten maradva is:

Az eredményt tekintve ugyanazt kapjuk - mindig a legmélyebb szinten megjelenő alany viszi tovább a mondatban az alany szerepét.

Ha azt kellene vizsgálnunk, hogy a kettő közül melyik az a mód, ahogyan az ember gondolkodik - akkor kicsit bajban vagyok, mert mindkét módon lehet gondolkodni, mindkét módon gondolkodnak az emberek, sőt gyakran, a körülményektől függően, egy és ugyanazon ember is tudja a két módot váltani. Tehát egyik gondolkodási módot sem favorizálhatjuk, és nem mondhatjuk rá, hogy "ez a biztos", vagy: "ez a helyes".

Szintek felfelé és lefelé

A fenti rövid két példában (Miska bácsi levelesládája, Mária fiának sorsa) az alanyi szintek egymás után csökkenően jelentek meg. De nemcsak lefelé lehet haladni a szinteken, hanem felfelé is. Például a

Nehéz a sorsa a katonának...

mondatban, a fent bemutatott elemzési technikát használva, a "sors" alany -ként jelenik meg a nyelvtani elemzés során, a "sorsa"-ban a birtokot kifejező "a" toldalék nem módosítja az alanyi szerepet, csak megmondja, hogy egy felettes alany is megjelenik majd a mondatban. Ez a "katona" szó, amely $alany+1$ -ként meg is jelenik.

A "katona" szóhoz kapcsolódva megjelenik a birtokost kifejező "nak" toldalék. Így tehát összességében a birtok is jelezve van ("a") a birtoknál és a birtokos is jelezve van ("nak") a birtokosnál - mint két jó testvér, amely egymás kezét fogja.

Fenti mondatrészt véve, azt tovább faragva, ha az mondjuk, hogy *nehéz a sorsa a katonámnak*, akkor az /m/ hang további birtokost jelöl, nevez meg, aki Én vagyok, tehát most már az *én katonámnak a sorsá* -ról beszélünk, ahol az Én a katona, tehát az $alany+1$ fölötti szinten jelenik meg. Csúnyán mondva: én vagyok a birtokosa a katonának, akinek a sorsáról beszélünk. Ez az Én $alany+2$ szintű alany lesz. Így logikai szempontból is levezettük a kapcsolatot, és nyelvtani szempontból is a helyes eredményre jutottunk, midőn tovább is betartjuk, hogy a legalacsonyabb szinten megjelenő alany viszi tovább a szerkezetekből az alany szerepét.

Megjegyzés: ha valaki csodálkozna, hogy a kellő helyen lévő, egyszerű /m/ hang a mondat elemzése szerint új alanyként jelenik meg, akkor nem értette még meg, hogy az (ősi) magyar

mondatszerkesztés szerint nyelvünk egyszerű hangok és tőszavak toldalékolásával eléri mindazt, amit az indogermán nyelvek mindig és kötelezően külön vett szavak segítségével fogalmazznak meg. Mégegyszer és hangsúlyozottan: a mi nyelvtani elemzésünk alapja nem a szó!

Az eddigiek alapján felvetődik a kérdés: a szavakkal tagolt kifejezéseket tekintve hány szinttel lehet felfelé és lefelé menni? Van-e valamiféle behatárolása ennek?

Úgy tűnik a magyar nyelvben felfelé 2 szintet (pl.: ölelése karomnak - ölelés = alany, kar = alany+1 szint, +(o)m (aki én vagyok) = alany+2 szint), lefelé pedig 3 szintet lehet úgy kifejezni, hogy az még stílusosan, magyarosan hangozzék (pl.: a kerítés rúdjának a vége...).

Vegyesen, összekeverve is megfogalmazhatók az összetett alanyban a viszonyok, pl. a *szívem minden szeretete* elemzése a következőket mutatja: szív - alany, +(e)m - alany+1, szeretete - alany-1.

A kétszer két szint, tehát egyszerre összesen 4 szint kifejezése már magyartalanul hangzik, olyannyira, hogy nyugodtan mondhatjuk: merénylet nyelvünk ellen. A négy szintű szerkezetre egy példa: *sógorom birtokának tehermentesítő levelének másolata*. Az ehhez hasonló, többszörös alanyi összetétel már nem csak élvezhetetlen, de érthetetlen is a magyarul gondolkodók és beszélők számára.

Az alanyi szintek számának csökkentése

A birtokos kapcsolatokat máshogy is ki lehet fejezni a magyar nyelvben, és akkor elég ezt a szerkezetet valamely alapszerkezetében használni (mint pl. *gépem, Péter könyve*), amitől gyorsabban felfogható, érthetőbbé válik a mondat.

Az alanyi szintek csökkenésére, a birtokos kapcsolatok számának csökkenésében segít pl. amikor *vízierőműnek a gőzturbinája* helyett *vízierőműi gőzturbiná* -t mondunk, vagy *alanyoknak a szintjeinek a számának csökkentése* helyett *alanyi szintek számának csökkentése* -ről beszélünk.

Összefoglalás

A többszintű alany fogalmának bevezetésével mondatelemzésünk egyszerűbbé, gyorsabbá és hatékonyabbá válik. Az elemzés során fokozatosan előrehaladva az eddigi nyelvtani szerepet nem kell módosítani, és ez megfelel annak a módnak is, ahogyan gondolkodunk.

A többszintű alany fogalma így teljes létjogosultságot nyer, amelyet érdemes és kell is használni az ősi magyar nyelvtanban a mondatelemzés során.

A két-szintű állítmány

A mondat szintjén (a mondaton belül)

Induljunk ki a meglévő meghatározásokból, amelyek lényege a következő: az állítmány közöl/megállapít valamit - az alanyról. Tehát legelőször is tudnunk kell: ki/mi az alany. Utána vizsgálhatjuk: Mit csinál (az alany)? Mi történik vele? Milyen magas...? Hogy hívják...? Például ha eddig nem tudtuk hogy hívják az alanyunkat (pontosabban: a mondat alanyát), akkor az állítmány közli ezt - definíció szerint. Az állítmány tartalmazza hogyan hívják.

Ez a meglévő meghatározás.

Modern szóhasználattal élve: az alanyra vonatkozó információ az állítmány. Ez lehet új információ, amelyet még nem tudtunk, le lehet már meglévő, ismert is, amely valamely korábbi mondatban elhangzott, vagy abból kiszűrtük.

Nyilvánvalóan az új információk az érdekesek és kevés olyan beszédhelyzet vagy szituáció létezik, amikor a már ismert információkat megint megfogalmazva, ismét közölve tartalmas beszélgetés folytatható.

A mondat feletti szinten

Ha ezt a meghatározást kibővítjük, és nem egy mondaton belül alkalmazzuk, hanem mondatokon átívelve, figyelembe véve az előző mondatot, akkor az állítmány meghatározása kb. így szólna: az előző mondatához viszonyítva az új információ (ismeret) - az állítmány.

Ezzel a megfogalmazással, amely lehetőségét semmi nem tiltja vagy korlátozza, nem a mondat szintjén, hanem egy fokkal magasabb szinten fogalmazzuk meg az állítmányt. Mondat feletti szinten.

Ebben az esetben, vagyis mondat feletti szinten vizsgálva, nem a mondaton belüli alanyra vonatkozóan *közöl valamit* az állítmány, hanem az előző mondatához képest *közöl valamit*, valami olyasmit, amit eddig nem tudtunk, vagyis modern szóhasználattal - ez az új információ.

Tehát eddig nem tettünk mást, mint azt mondtuk: a mondaton belül való ismeretközlés (közlés/megállapítás) - az az állítmány a mondat szintjén, és az előző mondat(ok)hoz kapcsolódó ismeretközlés (közlés/megállapítás) az állítmány a mondat fölötti szinten.

Lássunk néhány példát, amelyek ha szerencsések, jól megvilágítják elgondolásunkat.

- *Milyen magas vagy?* - kérdezi valaki a másiktól.

- *Százhetven centiméter.* - válaszolja a másik.

Mondat-szinten az első egy kérdő mondat. És a második?... Ha csak így önmagában vizsgáljuk, kiszedve a környezetéből, ez a "százhetven centiméter" még akármi is lehet: alany is, állítmány is, jelző is...

De nem így áll a dolog, ha tudjuk, ismerjük a megelőző mondatot. Ebben az esetben nyilvánvalóan - még gondolkodni sem kell - jelenik meg a "százhetven centiméter" állítmányi szerepben.

Tehát magasabb szintről tekintve a második "mondat"-ban a "százhetven centiméter" állítmányi szerepben jelenik meg.

A válasz-"mondat"-ban nincs alany, mert az alany az eddigiekből már ismert, és mivel nem módosul, a válaszadó nem szerepeltette, nem ismételte meg. Innen, magasabb szintről nézve nem hiányos a "mondat", hanem nincs benne ismétlés, mert az felesleges lenne. A mondat alanya nem változott meg.

Mondat feletti szinten tehát egyértelműen és bármiféle kérdés vagy kétkedés nélkül megállapítható, hogy a *százhetven centiméter* - állítmány lesz.

A mondat szintjén (a mondaton belül)

Ez eddig lehet nagyon szép, meg talán fog is működni - gondolhatja valaki, de mi lesz az állítmány régi szerepével? Ugyanis az állítmány a régi szerepében, a mondat szintjén, közvetlenül az alany mellett, azzal azonos szinten helyezkedett el, az alanyról való *állítást* fogalmazta meg. Most viszont, a második szinten, nem az alanyhoz van köze, hanem az előző mondatához, és az előző mondat alapján akár a válaszmondatnak az alanya is lehet állítmány! Nem? És mindezalatt hogyan nevezzük a régi értelemben vett állítmányt? Új szót kell rá kitalálni?

Ez több kérdés, válaszoljuk meg ezeket sorjában, egyenként.

A mondat szintje feletti szinten az állítmány lényege az lesz, hogy az előző mondat alapján, az eddigi ismeretekhez képest új ismeretet fogalmaz meg. Ez lesz a mondat feletti szinten az állítmány.

Akkor: a válaszmondat alanya is lehet állítmány?

Hát persze! Példával élve, a: - *Ki mondta ezt?* kérdésre adott - *Pista*. válaszban, amely egy mondat, a válaszban alanyként megjelenő *Pista* lesz mondatok közötti szinten az állítmány.

Másik kérdés: ha az alany mellett szerepel egy ige, amely ugyebár klasszikus állítmány, de az új mondatban az alany hordozza az új információt - például: -*Ki ebédel?* -*Pista ebédel.* - , milyen mondatrész lesz az *ebédel* ? Mert állítmány már nem lehet!

Válasz: hát hogyan lehetne?! A következőképpen lehet: meg kell különböztetni a szinteket. Van a mondat szintje, és van a mondat feletti szint. A mondat szintjén a *Pista ebédel* -ben a *Pista* az alany és az *ebédel* az állítmány. A mondat feletti szinten, tekintve az előző mondatot: *Ki ebédel*, amelyben nem tudjuk hogy ki, de azt tudjuk hogy ebédel, a mostani, vizsgált mondatunkban a *Pista* az új információ, az hogy ebédel azt eddig is tudtuk, tehát ami igazán közöl valamit, az a *Pista* lesz, így ő lesz ezen a szinten az állítmány.

Példa: Kukorica Jancsi becsületes nevem.

Ez a mondat Petőfi: János vitéz c. verses költeményében hangzik el, és nyelvtani elemzése azért okoz gondot, mert értelmezhető úgy, hogy a "Kukorica János"-ról állítja azt a beszélő, hogy az a "becsületes neve", de értelmezhető úgy is, hogy az állítja a beszélő - a későbbi János vitéz -, hogy az ő becsületes neve nem más, mint - "Kukorica Jancsi".

A "Kukorica Jancsi" az első esetben a mondat alanya, a második esetben a mondat állítmánya lenne, ami egymásnak teljesen ellentmond. Melyik a helyes?

A mondat szintjén maradván a kérdés nem eldönthető. Ugyanis maga a szerkezet nem hordoz információt - a magyar nyelvben. Viszont kilépve a mondat szintjéből, a mondat feletti szinten más helyzet: itt azt kell megnézni, hogy a fenti mondat milyen plusz információt hordoz az előző mondat(ok)hoz képest?

Előtte ez a mondat hangzik el a király szájából:

"Mindenekelőtt is mond meg nevedet,
Bátor vitéz, ki lányom megmentetted."

Erre jön a válasz:

A mondat feletti szinten

Ősi magyar nyelvtan - 3. rész

"Kukorica Jancsi becsületes nevem"

Itt a "Kukorica Jancsi" - új információ és a "becsületes" - új információ. Összesen kettő van. A többi ("nevem" / "neved") - benne van az előző mondatban is.

Követve az általunk felállított szabályt, a mondat feletti szinten a fenti két rész lesz az állítmány. Kész. Ebből két dolog derül ki. Az egyik: a környezetébe visszaillesztett, és abban vizsgált mondatban a "Kukorica Jancsi" egyértelműen állítmányként szerepel. Alanyként NEM tud szerepelni. A másik: "becsületes" neve ez Jancsinak, nem gúnyneve, nem beceneve, nem csúfneve. Merthát ilyen nevei is lehetnek az embernek. Amikor Jancsitól a nevét kérdezték, akkor ő a "becsületes" nevével válaszolt, azt közölte - ezért tette bele mondatába ezt a szót.

Fenti szerkezet nagyon ősi, nagyon régi - csak a legszükségesebb információt tartalmazza. Ilyenek még: "Budapest - Magyarország fővárosa." Alany - alany. Megfeleltetés. Az egyik alany megfelel a másik alanynak.

Összefoglalás

Az állítmány két szintű értelmezésével és ennek használatával megszüntethetők azok az ellentmondások, amelyek az egy mondatra szűkített nyelvtani elemzés eredménye és a józan ész által diktált eredmény között szokott feszülni.

Megjegyzések

[1] Miért létezik *alany* szó, és miért nem létezik a párja, a *feleny*? Az alanyt az AL+ANY összetételből származtatottnak véve, nem lesz más, mint összetevőnkénti átírata a SUB+JECT szónak. Tehát nem saját szóalkotás, éppen ezért a logikája sem felel meg a magyar szóalkotás és szóhasználat logikájának (lásd bővebben Gárdonyi: Magyarul, így.) Ugyanez mondható el az *állítmány* -ről is, és ezért nincs párja, amely minden bizonnyal a *fektetmény* szó lenne.

(C) Varga András, 2007.feb.15. -0.1 változat
2007.ápr.21. -0.2 változat
Forráshely: www.osnyelv.hu